

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Соціологічний факультет

Кафедра прикладної соціології та соціальних комунікацій

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) перший

(бакалаврський)

Спеціальність 054 -

Соціологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувачка
кафедри
прикладної
соціології та
соціальних
комунікацій**

**Ірина
СОЛДАТЕНКО**
підпис

“ _____ ”

_____ 20____
року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЄКТ)

Краснокутська Аліса Сергіївна

1. Тема роботи **«Віртуальні спільноти як фактор формування нових форм соціальної ідентичності підлітків: загрози та можливості для соціальної інтеграції».**

керівник роботи **канд.соц.н., доцент Олександра Буданова** затверджені
наказом по університету від «26» березня 2025 року
№1006-5/825

2. Строк подання студентом роботи 25 травня 2025 року
3. Перелік питань, які потрібно розробити
- 1) Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння феномену соціальної ідентичності та механізмів її формування в підлітковому віці;
 - 2) Виявити специфіку функціонування віртуальних спільнот як середовища соціалізації підлітків;
 - 3) Виокремити і описати нові форми соціальної ідентичності, які виникають у віртуальних спільнотах;
 - 4) Встановити основні фактори, що впливають на процес формування нових форм соціальної ідентичності у цифровому середовищі;
 - 5) Дослідити особливості прояву нових форм соціальної ідентичності українських підлітків які виникають у віртуальних спільнотах
 - 6) Узагальнити ризики та можливості впливу віртуальних спільнот на соціальну ідентичність підлітків;

- 7) Розробити практичні рекомендації щодо підтримки конструктивного формування соціальної ідентичності підлітків у віртуальному середовищі.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Визначення теми, мети та завдання дослідження
2	Аналіз теоретичних підходів до соціальної ідентичності та особливостей її формування в підлітковому віці
3	Дослідження впливу віртуальних спільнот на процес соціалізації підлітків
4	Типологізація нових форм соціальної ідентичності у цифровому середовищі
5	Розробка методології та інструментарію емпіричного дослідження
6	Проведення емпіричного дослідження та аналіз отриманих результатів
7	Узагальнення ризиків і можливостей впливу віртуальних спільнот на соціальну ідентичність підлітків
8	Формулювання висновків, розробка практичних рекомендацій та оформлення роботи

Студент _____

підпис

Краснокутська Аліса

ім'я, прізвище

Керівник роботи _____

Буданова

Олександра

підпис

ім'я, прізвище

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра прикладної соціології та соціальних комунікацій

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи
на тему
«ВІРТУАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НОВИХ
ФОРМ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ: ЗАГРОЗИ ТА
МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ»

Виконала: студентка 4 курсу
групи ЗССК-44
першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
спеціальності 054 Соціологія
Краснокутська А.С.
Керівник: канд.соц.н., доцент
Буданова О.Б.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ВІРТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	10
1.1. Соціальна ідентичність у класичних і сучасних соціологічних концепціях	10
1.2. Формування соціальної ідентичності в підлітковому віці	18
1.3. Формування соціальної ідентичності підлітків в умовах віртуальної соціалізації	22
2. СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ	29
2.1. Теоретичні засади віртуальних спільнот: структура, функції, типологія	29
2.2. Амбівалентний вплив віртуальних спільнот на формування соціальної ідентичності підлітків	34
3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ	40
3.1. Методологія дослідження соціальної ідентичності підлітків у віртуальних спільнотах	40
3.2. Особливості соціальної ідентичності українських підлітків у віртуальних спільнотах: аналіз отриманих результатів	44
3.3. Практичні рекомендації щодо підтримки формування цілісної соціальної ідентичності підлітків у віртуальних спільнотах	56
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	69
Додаток А	69
Додаток Б	73
Додаток В	76
Додаток Г	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Сьогодні для більшості підлітків взаємодія у віртуальних спільнотах стала такою ж природною частиною життя, як і спілкування в офлайн-середовищі. Онлайн-простір виступає не лише платформою для обміну інформацією чи розваг, а й середовищем, у якому формується уявлення про себе, вибудовується система цінностей і соціальних зв'язків. Участь у віртуальних спільнотах часто стає одним із ключових механізмів побудови соціальної ідентичності — процесу, що має особливу важливість саме в підлітковому віці.

На відміну від традиційних соціальних груп у реальному житті, де належність до спільноти передбачає тривалий процес включення, дотримання усталених норм і поступове визнання індивіда, віртуальне середовище пропонує підліткам значно ширший спектр можливостей для самовираження та побудови ідентичності. Участь у цифровій спільноті часто зводиться до поділення спільних інтересів або підтримки певного формату комунікації, що знижує вимоги до адаптації й дозволяє вільно експериментувати з самопрезентацією без прямої загрози соціального осуду.

Одночасна участь у кількох спільнотах, що відрізняються за ціннісними орієнтирами, з одного боку розширює досвід взаємодії та сприяє розвитку гнучкості мислення, а з іншого — створює умови, за яких підліткове уявлення про себе стає нестабільним і суперечливим. У таких умовах зростає потреба в постійній рефлексії щодо власної позиції, а також здатності інтегрувати розрізнені елементи соціального досвіду в більш узгоджене бачення себе. Віртуальні спільноти в цьому процесі відіграють роль середовищ навчання, де формується розуміння соціальних очікувань, відбувається спроба самопрезентації, а також здобувається досвід прийняття або відторгнення, що безпосередньо впливає на становлення ідентичності.

Попри зростаючий вплив цифрової взаємодії на процеси соціального дорослішання, у вітчизняній науковій літературі проблема зв'язку між участю

у віртуальних спільнотах і формуванням ідентичності підлітків досліджена обмежено. У фокусі більшості робіт залишаються ризики цифрової поведінки, тоді як питання того, як саме в онлайн-середовищі трансформуються механізми самовизначення, здебільшого ігноруються або розглядаються побіжно.

Цілеспрямоване вивчення цих процесів є необхідним не лише для поглиблення теоретичних уявлень про соціалізацію в умовах цифрової трансформації, а й для розробки практичних підходів, які могли б підтримати молодь у складний період формування ідентичності, дозволяючи виявити потенціал цифрових спільнот для розвитку більш стійких і адаптивних форм ідентичності, здатних відповідати новим умовам соціального життя.

Ступень наукового дослідження обраної теми :

У сучасній науковій літературі зростає увага до процесів цифрової соціалізації, що сприяло появі досліджень про гнучкість і множинність ідентичності в онлайн-середовищі. Зокрема, у працях Ш. Теркл, З. Баумана, Дж. Донат, К. Вудворд і К. Деукс описано, як структура «Я» змінюється під впливом платформи, характеру взаємодії та публічності. Водночас підлітковий вік здебільшого не розглядається як окремий період з характерною нестабільністю, ролевими експериментами та потребою у визнанні.

Класичні підходи до розуміння соціальної ідентичності (Е. Дюркгейм, М. Вебер, Г. Мід, Ч. Кулі, Е. Гофман, Г. Таджфел, Дж. Тернер) зберігають аналітичну цінність для вивчення базових механізмів формування ідентичності, однак не враховують специфіку цифрового середовища, зокрема впливу алгоритмів, багатоканальної комунікації та розмитості меж між публічним і приватним.

В українському академічному просторі питання цифрової ідентичності підлітків досліджене недостатньо. У працях К. Коростеліної та С. Головахи порушуються теми соціальних трансформацій та ризиків відчуження молоді, однак типологія нових форм ідентичності, що виникають у межах віртуальних

спільнот, і механізми їхнього формування залишаються практично неосмисленими.

Метою роботи є виявити, як участь підлітків у віртуальних спільнотах сприяє формуванню нових форм соціальної ідентичності, визначити особливості цього процесу та оцінити його можливі наслідки для особистісного розвитку й соціальної взаємодії.

На вирішення вказаної мети поставлено ряд **завдань**:

1. Розкрити теоретичні підходи до розуміння соціальної ідентичності та механізмів її формування в підлітковому віці.
2. Проаналізувати специфіку функціонування віртуальних спільнот як середовища соціалізації підлітків.
3. Виокремити і охарактеризувати нові форми соціальної ідентичності, які виникають у віртуальних спільнотах.
4. Встановити основні фактори, що впливають на процес формування нових форм соціальної ідентичності у цифровому середовищі.
5. Дослідити особливості прояву нових форм соціальної ідентичності підлітків на основі емпіричних даних (опитування, інтерв'ю).
6. Узагальнити ризики та можливості впливу віртуальних спільнот на соціальну ідентичність підлітків.
7. Розробити практичні рекомендації щодо підтримки конструктивного формування соціальної ідентичності підлітків у віртуальному середовищі.

Об'єктом дослідження є соціальна ідентичність підлітків

Предмет дослідження: нові форми соціальної ідентичності підлітків, що виникають у межах віртуальних спільнот, та фактори, які впливають на їх формування

Методи дослідження:

- теоретичні: описовий метод, метод класифікації, порівняльний аналіз, аналіз наукової літератури;
- емпіричні: метод соціологічного опитування та глибинне інтерв'ю;
- аналітичні: статистична обробка даних, інтерпретаційний аналіз.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ВІРТУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1 Соціальна ідентичність у класичних і сучасних соціологічних концепціях

Соціальна ідентичність посідає ключове місце в соціологічному аналізі, визначаючи спосіб, у який індивід інтегрується в соціальну структуру через інтерналізацію норм, цінностей та соціальних ролей, і постає як багатовимірний феномен. Завдяки цим вимірам особа не лише набуває розуміння власного положення в суспільстві, а й осмислює досвід взаємодії з різними спільнотами, особливо в умовах динамічних соціокультурних змін. Звернення до традиційних соціологічних теорій у цьому контексті не є формальністю, а необхідністю, адже саме вони сформулювали базові принципи аналізу взаємозв'язку індивідуального й соціального, нормативного й рефлексивного. У їхніх підходах ідентичність постає не як задана структура, а як процес, що розгортається у взаємодії з соціальним середовищем, що робить це розуміння особливо актуальним для вивчення ідентичності в цифрову добу, де віртуальне середовище змінює самі умови соціальної взаємодії.

Серед таких теоретичних підходів одне з ключових місць посідає концепція Еміля Дюркгейма, яка дозволяє простежити, як колективні структури впливають на процес формування індивідуального «Я», не як зовнішній чинник, а як джерело тих символічних форм, через які особистість усвідомлює себе. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, тобто як автономну від індивіда систему, що володіє власними законами відтворення, цінностями та нормами, які не залежать від волі окремих членів, але справляють на них примусову дію через механізми соціалізації. Ця реальність, хоч і постає зовнішньою щодо окремої особистості, все ж визначає зміст її свідомості через засвоєння спільних

уявлень, що виникають у процесі включення в соціальне середовище. З огляду на таке розуміння суспільства, колективна свідомість, під якою він розумів «сукупність вірувань і почуттів, спільних для середньостатистичних членів суспільства» [16], виконує не лише інтеграційну, а й нормативну функцію: вона не просто підтримує зв'язки між членами соціуму, а й задає допустимі рамки для самовизначення, обмежуючи прояви відмінності та спрямовуючи індивідуальну поведінку згідно з загальноприйнятими зразками. Саме тому у суспільствах із домінуванням механічної солідарності, де міжіндивідуальні відмінності мінімальні, а подібність функцій та уявлень виступає головним чинником згуртованості, колективна свідомість проникає в структуру особистості настільки глибоко, що ідентичність фактично зливається з нормативним порядком, залишаючи людині обмежений простір для автономного самовираження. Натомість у соціумах, що еволюціонують до органічної солідарності, базованої на розподілі праці й функціональній спеціалізації, зростає інституційна незалежність індивіда, але водночас розмиваються звичні механізми ідентифікації, через ослаблення дії колективних норм, що зазвичай структурують «Я», а соціальна роль втрачає чіткість і стабільність. У таких обставинах зростає ризик виникнення аномії — стану нормативної нестабільності, що виявляється не лише в дезорієнтації поведінки, а й у руйнуванні символічного зв'язку між особистістю та суспільством, порушенні цілісного образу себе та розриві між внутрішніми прагненнями й зовнішніми очікуваннями. Саме втрата опори на колективне «Ми», що виконує функцію ціннісного ядра, здатна призвести до ерозії внутрішньої цілісності, унеможливлюючи стабільне самосприйняття.

Макс Вебер, акцентуючи увагу не на нормативному, а на суб'єктивному вимірі дії, розглядав соціальну ідентичність як результат інтерпретації індивідом власної участі у взаємодії з іншими. Його підхід виходить із того, що соціальна дія — це така, яка «за своїм суб'єктивним смислом, наданим діючим індивідом, орієнтована на поведінку інших» [56], тобто поведінка набуває соціального значення лише тоді, коли індивід сам надає їй сенсу в

контексті присутності або очікувань інших. Звідси випливає, що ідентичність не є просто реакцією на зовнішні вимоги чи норми — вона постає як внутрішньо зібрана конструкція, що формується у процесі осмислення власних дій.

Його типологія соціальних дій — інструментальних (цілеспрямовано-раціональних), ціннісно-раціональних, афективних та традиційних — відкриває спосіб зрозуміти, які мотивації лежать в основі самопозиціонування індивіда. Наприклад, у ціннісно-раціональній дії суб'єкт керується етичними принципами, тоді як в інструментальній він обирає дію, що найкраще веде до бажаного результату. Ці різні орієнтири задають і різні вектори формування ідентичності: від морального «я маю бути таким», до стратегічного «мене вигідно бачити таким», і саме тому веберівське бачення дозволяє поєднати соціальну обумовленість з особистісним вибором, а саму ідентичність розглядати не як стабільну структуру, а як динамічну інтерпретацію, що постійно оновлюється у взаємодії з референтними іншими.

У межах символічного інтеракціонізму соціальна ідентичність постає не як стабільна структура, а як динамічний процес, що розгортається у щоденній взаємодії індивіда з оточенням. Джордж Герберт Мід підкреслював, що уявлення людини про себе формується поступово — через оволодіння здатністю бачити себе очима інших, спершу конкретних (батьки, друзі), а згодом — так званого узагальненого іншого, який уособлює соціальні норми та колективні уявлення про «належне». Центральним у його підході є поділ особистості на два полюси — «Я» (спонтанне, ініціативне, творче) та «Ми» (соціально обумовлене, відображення суспільних очікувань), між якими розгортається внутрішній діалог. Унаслідок такого розподілу ролей усередині «Я» формується динамічний баланс між особистою унікальністю й відповідністю нормам, дозволяючи ідентичності бути одночасно відкритою до змін і соціально впорядкованою. Прийняття ролей і тлумачення соціальних сигналів стають засобами, через які індивід постійно оновлює й уточнює своє «Я» у відповідь на взаємодію з іншими.

Чарльз Кулі, доповнюючи символічний інтеракціонізм, розробив концепцію «дзеркального Я» — процесу, у якому індивід формує уявлення про себе через три послідовні етапи: як, на його думку, його сприймають інші; яку оцінку це сприйняття нібито містить; і яку емоцію це викликає. Уподібнення себе до уявлень інших особливо яскраво проявляється у межах первинних груп, де соціальні зв'язки найбільш емоційно насичені. Самосприйняття тут не є стабільною сутністю, а постає як динамічне, гнучке утворення, що постійно змінюється у відповідь на соціальні сигнали, і саме це надає ідентичності пластичності. І Кулі, і Мід наголошували, що ідентичність — це продукт соціального відображення, а не внутрішньо зумовлена сутність, і що конфлікти належності потребують не механічної реакції, а рефлексивного узгодження розбіжних норм у межах узгодженого образу «Я».

Розвиваючи підходи символічного інтеракціонізму, Ервінг Гофман інтерпретував формування соціальної ідентичності як процес «виконання» ролей у соціальному просторі — динамічний і чутливий до контексту. Людина в його концепції постає як актор, що виконує соціальні ролі перед аудиторією, прагнучи справити певне враження, відповідне до очікувань контексту. Центральними є поняття «фронтальної сцени», тобто простору, де індивід демонструє публічно прийнятну версію себе, дотримуючись соціальних норм, а також і «задньої сцени», де можливо часткове зняття ролі, але все одно з урахуванням потенційної присутності «іншого». Навіть коли індивід перебуває поза прямим спостереженням інших, він усе одно поводить себе з урахуванням їхньої уявної присутності, що і утримує його в межах соціального поля. Ідентичність у цій перспективі не є фіксованою сутністю, адже вона формується в процесі «виконання» і стає вразливою до збоїв, наприклад, у ситуаціях, коли поведінка не узгоджується з очікуваннями, і відбувається так званий «зрив ролі» [23]. Це змушує індивіда коригувати свою лінію поведінки, що, своєю чергою, підтверджує процесуальність, контекстуальність і релятивність соціальної ідентичності.

Поворот до когнітивної концептуалізації соціальної ідентичності у другій половині XX століття позначився появою теорії соціальної ідентичності Генрі Таджфела та розробленої на її основі теорії самокатегоризації Джона Тернера. Їхній підхід змістив фокус із об'єктивних соціальних структур на суб'єктивний досвід належності до групи, в межах якого ідентичність постає не як наслідок інституційного тиску, а як внутрішньо пережитий сенс групового «Ми». Ця ідентичність завжди емоційно забарвлена, оскільки включає знання про ціннісне її прийняття, іншими словами, індивід не просто усвідомлює, що належить до певної групи, а переживає це як важливу частину себе, що пов'язана з почуттям гордості, лояльності чи навіть зобов'язання. Завдяки цьому емоційному виміру ця форма ідентичності набуває особистісного значення, якого бракує звичайній класифікації за ознаками.

«Соціальна ідентичність — це та частина самосприйняття індивіда, яка впливає з його усвідомлення належності до соціальної групи разом з емоційною та ціннісною значущістю, пов'язаною з цією належністю» [46]. У цьому визначенні вже закладено пояснення того, як саме індивід починає мислити себе як члена групи і чому це сприйняття має для нього емоційне значення. Ця структура виникає у результаті трьох ключових механізмів:

Таблиця 1.1 Механізми формування соціальної ідентичності за Таджфелом і Тернером

Механізм	Сутність
Соціальна категоризація	Індивід структурує соціальний світ через поділ на «ми» і «вони», що дозволяє швидко орієнтуватися у складних соціальних реальностях.
Групова диференціація	Визначення меж своєї групи через символічні відмінності (мова, стиль, цінності), які підкреслюють її унікальність.
Міжгрупове порівняння	Побудова позитивного образу «Я» через перевагу своєї групи над іншими, навіть у дрібницях, як джерело самооцінки.

Завдяки цим процесам соціальна ідентичність функціонує не лише як когнітивна схема, а й як джерело емоційного зв'язку з групою, що дозволяє індивіду відчувати себе частиною чогось більшого. «Самого лише факту, що індивіди ідентифікують себе з однією групою та дистанціюються від інших, достатньо, щоб викликати упереджену поведінку» [47]. Іншими словами, навіть без явної конкуренції чи ворожнечі між групами, сама приналежність до «своїх» автоматично створює емоційну дистанцію до «чужих», що може проявлятися у стереотипному мисленні або необґрунтованій перевазі.

Наступний крок у розвитку цього підходу пов'язаний з Джоном Тернером, який сконцентрувався на тому, як відбувається сам процес включення в групову ідентичність. Теорія самокатегоризації описує природу “Я”, визнаючи, що сприймаючий суб'єкт є водночас і індивідом, і членом групи, тобто коли людина потрапляє в нове соціальне середовище, вона поступово починає говорити, поводитись і навіть мислити у спосіб, який відповідає груповим очікуванням. Саме це Тернер описує як деперсоналізацію — момент, коли особисті риси тимчасово відступають, а на перший план виходить групова роль, що, важливо зазначити, ще не означає втрату індивідуальності, а радше — це стратегія пристосування, завдяки якій стає можливим визнання з боку інших учасників спільноти.

Усе це підтверджує уявлення про ідентичність як динамічну систему, яка змінюється разом із контекстом, що дедалі частіше описують у сучасних соціальних телріях. Зміна підходу створила підґрунття для концепцій, які акцентують на нестабільності самоідентифікації в умовах мінливого світу, і однією з найбільш впливових стала метафора плинної ідентичності, запропонована Зигмунтом Бауманом у праці Рідка сучасність (2000). Вона описується як стан сучасного індивіда в умовах радикальної нестабільності, де ідентичність із фіксованого статусу перетворюється на процес постійного конструювання, і індивід змушений самотійно обирати, змінювати й підтримувати свої самоідентифікації в ситуації невизначеності. У плинному суспільстві соціальні опори (національні наративи, родинні структури,

професійна ієрархія) більше не гарантують стабільності, яку вони забезпечували в індустріальну епоху. Як пише Бауман, «бути сучасним означає модернізуватися — нав'язливо, одержимо; не стільки просто “бути”, скільки постійно “ставати”, уникати завершеності» [4], тобто особистість постає не як завершена структура, а як нескінченний проєкт, що ніколи не досягає стабільного завершення. Відповідальність за це «Я» повністю покладається на людину, тоді як соціальний контекст виступає не як надійний орієнтир, а як мінливе тло, у якому вибір є водночас свободою і тягарем.

Семіотичний підхід Кетлін Вудворд поглиблює цей погляд, показуючи, як публічні дискурси, мова та медіа виконують функцію формування меж допустимого самовираження. У контексті семіотики, як її трактує Вудворд, мова й знаки не просто передають інформацію, а продукують норми ідентичності, визначаючи, які способи бути «Я» є соціально легітимними. ЗМІ, наприклад, через репрезентацію тілесності, емоцій або гендеру, встановлюють типові образи «нормальної» особистості, до яких індивід так чи інакше мусить себе відносити. «Публічна мова є не лише засобом вираження, а і механізмом регуляції» [27], зазначає Вудворд, підкреслюючи, що мова визначає не лише те, що говориться, а й те, що взагалі може бути висловлено. Ідентичність у її трактуванні — це не внутрішня психічна сутність, а результат взаємодії з інституційними комунікативними практиками, де освіта, політика, медіа структурно задають рамки того, що сприймається як належне, бажане або соціально схвалюване. Один із прикладів, який наводить Вудворд, — телебачення 1990-х років, що формувало образ «ідеального громадянина» через популяризацію певних моделей поведінки: самоконтролю, активності, емоційної стриманості. Особистість у такому середовищі не стільки вільно формує себе, скільки постійно співвідноситься з очікуваннями, закріпленими в мовних і символічних системах, де саме вони визначають, які прояви «Я» набувають соціальної видимості й прийнятності, а які залишаються поза межами визнаного.

У межах міждисциплінарних досліджень соціальної психології Кетрін Деукс звертає увагу на те, що ідентичність формується як сукупність елементів, які активуються залежно від контексту. Людина водночас володіє кількома соціальними ролями, і ті з них, що відповідають конкретній ситуації, можуть виходити на перший план, тоді як інші — тимчасово відступати. В одному з емпіричних досліджень вона показала, що у випадку жінок-мігранток ідентичність «працівниці» зазвичай виявляється домінантною в публічному просторі, тоді як у приватному середовищі активізується «материнська» складова, і це чергування суттєво впливає на самосприйняття та поведінкові стратегії.

Кетрін Деукс зазначає, що ідентичність складається з різних рівнів, які активуються залежно від ситуації, у якій перебуває людина, та виділяє саме три взаємопов'язані площини — інтраперсональну (де формуються внутрішні цінності й самооцінка), інтерперсональну (де реалізуються соціальні ролі та стосунки) та культурну (де відображається належність до певних спільнот (етнічних, професійних, гендерних чи ідеологічних). Ці рівні постійно впливають один на одного: наприклад, негативний досвід в інтерперсональних стосунках може впливати на інтраперсональні уявлення про себе. В одному з досліджень Деукс звертає увагу на те, як змінюється значущість культурних маркерів залежно від контексту: в одних ситуаціях етнічна чи расова приналежність може бути майже непомітною, а в інших вона стає центральним елементом самовизначення. Зрештою, ідентичність постає не як єдина структура, а як гнучкий набір позицій, які стають помітними в ті моменти, коли людина взаємодіє зі світом.

Річард Дженкінс доповнює цю картину, акцентуючи на процесуальному та нормативному вимірах категоризації, під якими розуміє постійну зміну та оновлення способів ідентифікації залежно від контексту, а також вплив соціальних норм на межі допустимого в груповій належності. Ідентичність для нього — це не фіксована ознака, а результат динамічного взаємозв'язку між самовизначенням (тим, як індивід бачить себе) і соціальним визнанням (тим,

як його сприймають інші), де жоден із полюсів не є остаточним без підтвердження іншого. У цьому сенсі, кожен акт ідентифікації виконує регулятивну функцію, визначаючи, хто є своїм, а хто іншим, і таким чином упорядковує соціальний простір через встановлення меж включення чи виключення. Категоризація — це цілий соціальний механізм, що через символічні коди, очікування та ритуали надає легітимність груповій приналежності або ж позбавляє її.

У межах української академічної традиції Карина Коростеліна демонструє, як глобальні підходи до соціальної ідентичності набувають специфічного змісту в умовах посттоталітарного і постколоніального суспільства. Вона аналізує роль історичної пам'яті, колективних травм і символів у конструюванні ідентичності як політичного й емоційного ресурсу, і її дослідження показують, що революційні події, мовна політика, трансформації державності породжують нові маркери приналежності, такі як, наприклад, символи протесту, наративи спротиву, мовні практики, які формуються не лише через офіційні інститути, а й у щоденних міжпоколінніх взаємодіях.

1.2 Формування соціальної ідентичності в підлітковому віці

Попри стійку тенденцію сприймати підлітковий вік переважно через біологічну або психологічну оптику, соціологія пропонує зовсім інше бачення, де вона трактує це як період соціального перевизначення. Стан невизначеності, коли індивід уже не займає місця дитини в системі соціальних координат, але ще не наділений повноцінною незалежністю у прийнятті рішень, притаманною дорослому, пояснюється поняттям «лімінальність», введене Арнольдом ван Геннепом і переосмислене Віктором Тернером, де «лімінальний індивід є ні тут, ні там... » [50]. Підлітки перебувають саме в такому стані, адже доступ до повноцінних економічних, політичних та соціальних ресурсів залишається обмеженим, але водночас зростає очікування

автономності й самовизначення. Ця подвійність породжує амбівалентність, емоційну напругу й одночасно відкриває можливість експериментування з ідентичністю.

Стан лімінальності, у якому опиняється підліток, ускладнюється й тим, що сучасні суспільства поступово втратили чітко окреслені ритуали переходу з дитинства в дорослість. У традиційних культурах цей перехід мав регламентований характер: він супроводжувався посвятами, ініціаціями, символічними діями, що закріплювали новий статус і завершували фазу невизначеності. Сучасний контекст ж розтягує дорослішання в часі й позбавляє чітких меж, що залишає підлітка в стані тривалої маргінальності — стану, який не є випадковим винятком, а навпаки є частиною універсального життєвого циклу, адже, як нагадує Арнольд ван Геннеп, «життя саме по собі означає перехід...» [53], а Бауман уточнює, що в сучасності ідентичність «конструюється в процесі боротьби з невизначеністю» [4].

На відміну від класичної моделі соціалізації, де засвоєння ролей відбувається як адаптація до сталих структур, підліткова ідентичність формується у постійній взаємодії з соціальним простором — через рух, сумніви, рефлексію, ускладнюючи процес самовизначення, у якому молода людина поступово усвідомлює своє становище як проміжне, незавершене, але значуще. Прагнення інтегруватися у дорослий світ супроводжується критичним осмисленням доступних моделей ідентифікації, їхнім випробуванням та часто і свідомим відкиданням. Підліток перестає сприймати соціальні структури як незаперечні, він навпаки вступає з ними у діалог, де присутні боротьба за право бути собою, вибір та відстоювання власного образу. У цьому процесі агенти соціалізації (родина, школа, однолітки, медіа) вже не просто транслиують соціальні норми — вони стають маркерами ідентичності, емоційно навантаженими символами, за якими стоїть прагнення бути почутим, видимим і визнаним.

Ця динамічна природа ідентичності — результат не лише соціального тиску, а й повсякденних практик інтерпретації себе, де вона змінюється

залежно від культурного контексту, доступу до ресурсів, включеності в спільноти, а головне — через механізми, що поєднують соціальні очікування та особистісні прагнення. Ідентичність не є статичною «роллю» — це процес, де кожен крок (від вибору одягу до приєднання до групи) стає частиною пошуку власного «Я» у світі, який одночасно формує і змушує переглядати себе.

Підлітковий період також характеризується суттєвою трансформацією механізмів соціальної ідентифікації, яка виражається в переході від примусової до вибіркової ідентифікації, де колись раніше домінуючі маркери приналежності, такі як родинні зв'язки, інституційні рамки чи авторитет дорослих, вже не визначають вибір та втрачають свою первинну функціональність, поступаючись місцем мережам, що формуються на основі добровільного вибору. Важливо тут також зазначити і надзвичайно вагому роль однолітків як специфічних агентів ідентифікації, адже це те середовище, де формується мова, жаргон, стилістика поведінки, моделі солідарності й конфлікту. Через культурні й поведінкові експерименти вибудовується особливий код належності, де підліток або вбудовується в групу, або, якщо не проходить її «нормативний тест», опиняється на периферії.

Необхідно враховувати і та, що описаний процес не є одностороннім, адже підліток не лише отримує сигнали ззовні, а й активно формує власний образ, вмикаючи механізм ролевої експериментації. Індивід пробує різні соціальні ролі (лідер, аутсайдер, конфліктний, «свій», «дивак», «нормальний» тощо), спостерігає за реакціями середовища й залишає ті, які приносять схвалення або суб'єктивне відчуття відповідності.

Школа, як одне із ключових середовищ, у якому відбувається ця ролева динаміка, виконує подвійну функцію як інституція державної соціалізації та середовище для тестування соціальних моделей. Вона створює умови, в яких жорсткі інституційні норми (ідеологізовані навчальні програми, формалізовані поведінкові вимоги) взаємодіють з різноманітним та суперечливим досвідом підліткового віку, що включає як приховані конфлікти

між правилами й свободою, так і формування альтернативних ієрархій серед однолітків. У цьому середовищі навіть рутинні дії перетворюються на акти соціальної комунікації, через які індивід не лише адаптується до нав'язаних рамок, а й осмислює та вибудовує власні моделі поведінкової відповідності. Описаний процес ґрунтується на постійній взаємодії між інституційним регулюванням (відтворення норм «бажаного громадянина») та індивідуальним агентством (пошук автономії через відкрите чи приховане відхилення цих норм), що перетворює школу з пасивного передавача соціальних стандартів у сферу постійних конфліктів інтересів. Результат соціалізації в таких умовах — від повної прийняття системних цінностей до їхнього свідомого відкидання — залежить не стільки від формальних інституційних механізмів, скільки від мікросоціальних умов, особистісних факторів та ситуативних обставин.

Медіа й публічні фігури виступають символічними агентами, які, поряд з інституційними середовищами, також справляють значний вплив на процес ідентифікації, формуючи уявлення про прийнятні соціальні ролі, моделі успіху чи стилю життя. Для підлітка це не нав'язані ззовні настанови, а привабливі проєкції бажаного «Я», що часто вступають у конфлікт з інституціонально схваленими ідентичностями.

Слід зважати й на те, що агенти ідентифікації не діють у вакуумі, а навпаки, конкурують між собою. Підліток опиняється в ситуації, коли, наприклад, батьки можуть очікувати від нього відповідальності, стриманості й академічних успіхів, тоді як середовище однолітків може заохочувати ризиковану поведінку, епатаж, іронію до офіційних норм, що рписується як перевантаження соціального простору ідентифікаційними імпульсами, внаслідок чого ідентичність не формується стабільною — вона радше адаптується залежно від мети та ситуації. Така гнучкість може бути і ресурсом, але також і джерелом хронічної ідентифікаційної нестабільності.

Пояснення цієї мінливості знаходить своє місце в інтеракціоністських підходах, зокрема у концепції Міда, згідно з якою «Я» виникає лише тоді, коли

індивід набуває здатності бачити себе з позиції іншого» [35], тобто, що ідентичність формується через уявлення про те, як саме на нас реагують, оцінюють та які риси чи ролі нам “приписують” інші. У підлітковому віці ця залежність від чужого погляду особливо помітна, адже схвалення чи осуд виконують функцію дзеркала, у якому підліток розпізнає власний образ, і саме «те, що викликає у нас гордість або сором, — це не просто відображення, а уявна реакція іншого на нас» [12].

Нерідко саме в цьому процесі виникає напруження між реальним і очікуваним «Я», тому що підліток може прагнути бути кимось, хто йому соціально недоступний або не прийнятний у його найближчому оточенні. Це породжує ідентифікаційні розриви, тобто ситуації, коли реальні соціальні умови не дозволяють закріпити бажану ідентичність. У подібних випадках індивід починає орієнтуватися не на реакцію конкретного оточення, а на уявні соціальні орієнтири — образи референтних груп, тобто явних чи реальних спільнот, з якими індивід себе порівнює або ототожнює, і які функціонують як ідеали або проєкції бажаного статусу. Це явище має підґрунтя в теоріях референтної групи та концепції «узагальненого іншого» [27] де особистість будує уявлення про себе на основі очікуваної, а не реальної оцінки. Така взаємодія з символічним середовищем є потужним ресурсом у підлітковому віці, оскільки дозволяє виходити за межі найближчого соціального оточення й уявляти «справжнє Я» — те, якого ще не існує, але якого хочеться досягти. Водночас вона дає змогу вибудовувати стратегії символічної автономії: формувати власну соціальну позицію через жести, стиль або поведінку — від іронії до субкультурних кодів — як відповідь на соціальний тиск і неможливість закріпити бажану ідентичність.

1.3 Формування соціальної ідентичності підлітків в умовах віртуальної соціалізації

Онлайн-взаємодія в соціальних мережах або віртуальних спільнотах не лише розширює межі соціалізації, а й трансформує її природу, оскільки норми поведінки все частіше формуються у тісному переплетенні з технологічними середовищами, створюючи те, що можна окреслити як цифрова ідентичність — поєднання соціальних очікувань і технічних алгоритмів [24]. Окрім цього, вона також ускладнює структуру самоусвідомлення, додаючи до неї нові шари, пов'язані з цифровою активністю, що особливо помітно серед підлітків, які, прагнучи соціального схвалення, одночасно експериментують з різними ролями в онлайнсередовищі, де кордони між реальним і віртуальним часто розмиваються.

Умови, в яких формується соціальна ідентичність у цифрову епоху, принципово відрізняються від попередніх поколінь, адже у віртуальному просторі людина має змогу одночасно бути членом десятків різнотипних спільнот, де кожна із них продукує власні норми, символи, еталони поведінки чи способи самопрезентації. За словами Шеррі Теркл, ще в середині 1990-х років віртуальні середовища створили умови для множинного і гнучкого «Я», яке постійно змінюється залежно від цифрового контексту [48]. Ця тенденція, що концептуально узгоджується з теорією «плинної ідентичності», підкреслює відхід від статичних категорій на користь безперервного ситуативного конструювання.

У соціальних мережах, геймерських просторах чи форумах користувач не просто репрезентує себе, а виконує соціальні ролі, що формуються під впливом формату й логіки цифрової взаємодії. У результаті цього онлайн-досвіду виникають різноманітні типи соціальної ідентичності, які відрізняються за механізмами формування, ступенем гнучкості, джерелами верифікації та зв'язком з офлайн-реальністю. У таблиці 1.2 нижче узагальнено найпоширеніші у науковій літературі форми ідентичності, що формуються у віртуальних просторах.

Таблиця 1.2 Типологія соціальної ідентичності підлітків у цифровому середовищі

Тип ідентичності	Ключові ознаки	Контекст виникнення	Автор/джерело
Цифрова	Поєднання соціальних норм та алгоритмів	Соцмережі, цифрові середовища	[24]
Споживча	Самопрезентація через бренди, символи, стиль	Instagram, YouTube, платформи	[43]; [45]
Алгоритмічна	Ідентичність формується через взаємодію з персоналізованим контентом	Рекомендаційні системи, фіди	[9]
Публічна	Самопрезентація, зорієнтована на увагу та впізнаваність	Instagram, TikTok, YouTube	[34]; [24]
Анонімна	Ідентичність без фізичного образу, орієнтована на роль і маскування	Форуми, Discord, чати	[13]; [17]
Дискурсивна	Належність через мову, культурні коди, символічні наративи	Тематичні онлайн-спільноти	[22]
Афіліативна	Емоційна єдність зі спільнотою, стилем, ідеологією	Субкультури, фан-спільноти	[55]
Гібридна	Поєднання онлайн- і офлайн-досвіду, перехідність ролей	Цифрова та фізична взаємодія	[48]; [37]
Флюїдна	Постійна модифікація відповідно до вимог платформи	TikTok, Reddit, Discord	[48]

Завершення таблиці 1.2

Тип ідентичності	Ключові ознаки	Контекст виникнення	Автор/джерело
Ситуативна	Перемикання соціальних ролей залежно від контексту	Зміна акаунтів, геймерські платформи	[25]
Множинна	Одночасне співіснування кількох соціальних ролей у різних онлайн-спільнотах без їх уніфікації	Геймерські платформи, фан-групи, освітні форуми	[48]

Як видно з таблиці 1.2 соціальна ідентичність у цифровому середовищі постає у множині форм, що різняться за механізмами формування, рівнем гнучкості, характером самопрезентації та зв'язком з офлайн-реальністю. Щоб повніше окреслити їхню специфіку, варто виділити кілька концептуальних груп, у межах яких проявляються ключові закономірності цифрової ідентичності підлітків.

Першу групу становлять ролі, що фокусуються на зовнішній самопрезентації та публічному визнанні. До них належить публічна ідентичність, яка формується у візуально-орієнтованих середовищах і виражається у демонстрації контенту, стилю, естетики, що відповідають очікуванням аудиторії, де цифрове «Я» постає як конструйований образ, орієнтований на впізнаваність і схвалення. Споживча ідентичність має схожу логіку, але її основою стає ототожнення з брендами, символами статусу та стилем, тобто самовизначення через об'єкти споживання. Наведені типи тісно переплетені, адже візуальні платформи перетворюють стиль, звички й навіть лайки на символічні ресурси, які фіксують ідентичність у мережевій взаємодії, однак публічна ідентичність ґрунтується на загальному визнанні й увазі аудиторії, тоді як споживча — на персоналізованому виборі культурних маркерів, що сигналізують приналежність до певного соціального образу.

Іншу групу утворюють ідентичності, що виникають в умовах відсутності або заміщення фізичної присутності, а саме анонімна та алгоритмічна ідентичності, які відображають межу між добровільним самостворенням та інституційним алгоритмізованим приписуванням. У випадку анонімною ідентичності ключову роль відіграє відмова від реального образу — замість нього виступає псевдонім, аватар або роль, яка функціонує у спільнотах, де приватність є нормою (форумні дискусії, Discord-чати). Відповідно до спостережень, така форма дозволяє вивільнити самовираження від соціальних обмежень. Алгоритмічна ідентичність є майже протилежною, адже вона формується не у взаємодії з іншими людьми, а у відповідь на логіку технічних систем, де користувач постає як об'єкт для прогнозування — платформи моделюють його ідентичність на основі зібраних даних і поведінкових патернів.

До адаптивних форм належать флюїдна та ситуативна ідентичності. Обидві характеризуються змінністю, проте мають різне джерело варіативності. Флюїдна ідентичність постає як відповідь на вимоги конкретної платформи: в TikTok — це експресивність, у Reddit — іронічність, у Discord — неформальність. Тобто користувач адаптує себе до цифрової екосистеми, зберігаючи функціональність, а не цілісність. Натомість ситуативна ідентичність визначається як здатність перемикатися між ролями залежно від аудиторії, емоційного стану чи контексту взаємодії. Тут мова йде не лише про контент чи формат, а про глибші аспекти, наприклад, про використання різних акаунтів, кожен з яких має свою функцію і цільову аудиторію. Обидві форми особливо поширені серед підлітків, адже дозволяють уникати фіксації на одній версії себе, залишаючись мобільними у цифровому ландшафті.

Поруч із двома попередніми типами, варто також виокремити множинну ідентичність, яка не передбачає змінності як такої, а полягає у паралельному співіснуванні кількох ролей. Підліток може одночасно брати участь у геймерській спільноті, фан-клубі, навчальному форумі або активістському чаті і в кожному випадку діяти в межах окремої ідентичності, не потребуючи

їх узгодження. На відміну від флюїдної, де адаптація відбувається під тиском логіки платформи, множинна ідентичність реалізується горизонтально як сукупність самостійних соціальних ролей, що функціонують паралельно, і є характерною для віртуального середовища, яке допускає фрагментарність і варіативність «Я» без обов'язкової інтеграції в єдину самоконцепцію.

Окремо вирізняється група ідентичностей, пов'язаних із включенням до спільнот без формального статусу, але з глибокою символічною участю. Дискурсивна ідентичність базується на мовних практиках, знанні внутрішніх кодів, мемів, стилістики — належність тут означає здатність «говорити тією ж мовою». Афіліативна ідентичність, у свою чергу, ґрунтується на емоційному зв'язку зі спільнотою — фан-групою, субкультурою чи ідеологічним колом. Обидві моделі не потребують офіційного членства, але формують стійке відчуття «своїх», що актуалізується у стилі поведінки, цінностях і формі участі.

До останні, гібридних типів, належать ідентичності, які існують на перетині онлайн- і офлайн-досвіду. У випадку гібридної ідентичності, описаної Туркл і Папачарісі, онлайн і офлайн не конкурують, а взаємно доповнюються. Цінності, мова та символи із сімейного, шкільного або локального контексту можуть проєктуватися у цифрове середовище, і навпаки, онлайн-меми, поведінкові шаблони чи комунікативні практики проникають в офлайн-реальність, що призводить до формування складної конфігурації, у якій «Я» не має сталої локалізації, а функціонує як результат взаємопроникнення середовищ.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз соціальної ідентичності як багатовимірного та динамічного феномена, що формується у взаємодії індивіда з соціальним середовищем та постає як результат постійного самопозиціонування у відповідь на очікування значущих інших,

нормативні структури та символічні коди. Розгляд класичних концепцій показав, що ідентичність формується на перетині індивідуального досвіду та соціальних структур, через механізми інтеріоризації норм, прийняття ролей і взаємодію з іншими. Водночас сучасні теорії звертають увагу на контекстуальну гнучкість, емоційну забарвленість і рефлексивність ідентичності, особливо в умовах мінливої соціальної дійсності.

Підлітковий вік, у якому активізуються процеси самопізнання й пошуку належності, окреслюється як лімінальна фаза, в якій класичні структури соціалізації поступаються місцем референтним групам, медіа та взаємодії з уявним «іншим». Це створює умови для активного ролевого експериментування та ситуативного конструювання «Я», зумовленого як зовнішніми впливами, так і внутрішніми пошуками сенсу.

Особливе місце в сучасному контексті посідає віртуальна соціалізація, яка не лише створює нові умови формування ідентичності, а й спричиняє її радикальну трансформацію. В умовах цифрової реальності класичні механізми соціалізації трансформуються: ідентичність дедалі більше конструюється в межах віртуальних спільнот, де відсутність ієрархій, поєднання приватного й публічного, алгоритмічні рамки та символічна мова онлайн-культур створюють умови для формування нових типів ідентифікації — флюїдних, ситуативних, гібридних.

У межах цього теоретичного розгляду найбільш релевантними аналітичними інструментами виступають концепція соціальної ідентичності Таджфела і Тернера, яка дозволяє пояснити механізми групової належності, а також символічний інтеракціонізм Міда, що дає змогу глибше інтерпретувати процеси ролевої адаптації та самопрезентації. Обидві теорії забезпечують зв'язок між макросоціальними умовами та мікрорівнем ідентичнісних переживань, надаючи теоретичне підґрунтя для вивчення нових форм ідентичності, що виникають у цифровому середовищі.

2. СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

2.1 Теоретичні засади віртуальних спільнот: структура, функції, типологія

Попри своє технологічне походження, поняття віртуальної спільноти постає як самостійний соціологічний конструкт, що описує не технічну взаємодію, а сталі соціальні конфігурації, які виникають у цифровому середовищі завдяки регулярним і змістовним формам комунікації. Соціальна значущість таких спільнот визначається не фізичною локалізацією чи інституційним статусом, а здатністю підтримувати послідовну участь і формувати нормативні орієнтири.

Концептуальну основу цього підходу заклала праця Говарда Рейнгольда «Віртуальна спільнота», де спільноти описуються як соціальні мережі людей, які взаємодіють через специфічні медіа, іноді перетворюючи ці зв'язки на глибші відносини [44]. Подане визначення дало змогу розглядати цифровий простір як повноцінне соціальне поле, у якому міжособистісні зв'язки поступово інституціалізуються і набувають ознак впорядкованості.

Важливий внесок у розуміння цього феномену вніс і Мануель Кастельс, який у своїй праці «Інформаційна доба: економіка, суспільство та культура» наголошує, що «мережа є новою соціальною морфологією нашого суспільства, а поширення логіки мережевої взаємодії трансформує всі процеси виробництва, влади та досвіду» [8]. Мова йде не просто про зміну каналів комунікації, а про переосмислення самої логіки соціального включення, зосередженої тепер на гнучких, адаптивних зв'язках, які підтримуються мережевими технологіями.

Подальший розвиток концепції характеризується зміщенням аналітичного фокусу на мережеву соціологію, де набуває значення ідея

«мережевого індивідуалізму» Баррі Веллмана та Лі Рейні, які описують його як «соціальну організацію, де зв'язки виникають ситуативно, залежно від контексту та спільного комунікативного простору» [42].

Соціальна структура віртуальних спільнот зазвичай складається з трьох функціональних рівнів. Центральне ядро — найбільш активні учасники, які формують тематичний і комунікативний ритм. Другий рівень — переважно споживачі контенту, що підтримують базову активність. Третій рівень становить технологічна інфраструктура (алгоритми, модерація), що забезпечує технічні умови доступу, обігу контенту та дотримання мінімальних норм взаємодії.

Для розуміння організаційної логіки доцільно виділити ключові елементи, що забезпечують функціональність спільноти:

Таблиця 2.1 Структурні компоненти віртуальної спільноти та їхні функції

Елемент	Приклад	Основна функція
Учасники	Користувачі, адміністратори, модератори	Формування та підтримка спільноти
Канали комунікації	Telegram-чати, Discordканали, форуми	Організація комунікації
Механізми модерації	Автобани, алгоритмічне фільтрування контенту	Підтримка норм, захист від порушень
Технічна інфраструктура	API, сервери, інтерфейси	Забезпечення та функціонування стабільності

Пояснення організаційної логіки віртуальних спільнот дедалі частіше здійснюється крізь призму концепції соціального поля, де взаємодія структурується через позиції учасників відносно один одного відповідно до символічного, інформаційного чи комунікативного капіталу. У такій

конфігурації ресурси розподіляються нерівномірно, що визначає потенціал впливу, легітимності та видимості. Саме ця структура, не оформлена інституційно, але вписана в щоденні практики, задає логіку ролей, норм і механізмів включення та виключення.

Ключові функції віртуальних спільнот впливають саме із цієї організації. Одна з таких — інтеграційна функція, яка реалізується через поступове залучення індивіда до комунікативної мережі, де регулярна взаємодія у межах стабільної комунікаційної ритміки створює ефект присутності, незалежно від фізичної локації. Участь тут не зводиться до технічної активності, адже вона радше вкорінена у функціональній залученості, що передбачає емоційне включення, розуміння групових очікувань і прийняття своєї ролі в колективному ритмі.

Нормативна функція віртуальних спільнот виявляється не через офіційні правила, а через повторювані звички взаємодії, коли очікуваною нормою стає не стільки написане, скільки мовчання, реакція чи її відсутність. Те, що вважається припустимим або бажаним у такій взаємодії, значною мірою визначає й сама платформа, адже її алгоритми непомітно підсилюють одні форми поведінки (скажімо, пости з емоційною складовою), а інші — залишають поза увагою. Виходячи з цього платформа бере неабияку участь у встановленні норм, і в цьому сенсі виконує роль повноцінного соціального регулятора, навіть якщо не має формального статусу такого.

Поряд із цим формується й афективний вимір участі, де емоційна виразність виконує структурну функцію: через ритмічність реакцій і повторюваність емоційних шаблонів закріплюється солідарність, створюється відчуття згуртованості та підтримки. Саме через емоційний резонанс платформа стає середовищем, де формується відчуття належності.

Коли інституційні канали соціалізації ослаблені, компенсаторська функція активується саме через здатність віртуальних спільнот забезпечувати досвід приналежності без фізичної присутності завдяки сталій реактивності, регулярній комунікації та включеності у спільні події. В умовах дефіциту

офлайн-контактів або соціального виключення саме платформи стають каналами відновлення зв'язку, даючи змогу обрати безпечне середовище взаємодії. Слушною тут видається думка Туркл про те, що ми «очікуємо більше від технологій і менше одне від одного» [49], бо саме технології компенсують відсутність соціального ресурсу.

Ідентифікаційна функція віртуальних спільнот полягає у створенні умов для постійного моделювання власного образу. У цифровому полі немає сталого «Я» і фіксованої аудиторії, а замість цього виникає простір, де різні версії себе одночасно тестуються, коригуються й адаптуються до параметрів видимості, заданих архітектурою платформи. Ідентичність тут формується не як вираз внутрішнього переконання, а як результат циклічного редагування публічних проявів, зумовлених конфігурацією інтерфейсу, форматом зворотного зв'язку й реактивністю середовища. Можливість навігувати між аудиторіями, для репетицій ідентичності перестає бути побічною опцією — вона стає базовим інструментом соціального самопізнання, в якому особистість конструюється крізь взаємодію, порівняння й ситуативну відповідність.

Описана динамічність ідентичності тісно пов'язана з різноманіттям форматів віртуальних спільнот, тому потреба в їх типологічному аналізі набуває особливої ваги. Саме розмаїття форм дозволяє побачити ці утворення як множину соціальних конфігурацій, що відрізняються логікою організації, характером норм, ступенем відкритості та стилем взаємодії. Типологія в цьому контексті виконує не лише класифікаційну, а й аналітичну функцію, дозволяючи простежити зв'язок між умовами виникнення спільнот і механізмами їх дії. Вона також позначає перехід від загального теоретичного уявлення до опису емпірично впізнаваних форм, які реально функціонують у цифровому середовищі.

Одним із найвпливовіших підходів до класифікації є типологія, запропонована Констанс Еліс Портер, у центрі якої перебувають два критерії: ініціатор створення спільноти та характер взаємодії в ній. Залежно від того,

хто започатковує спільноту, Портер виокремлює ті, що виникають за ініціативи самих користувачів (*member-initiated*), і ті, що створюються організаціями з конкретною ціллю, скажімо, для маркетингу, просування бренду або підтримки клієнтів (*organization-sponsored*). Інший вимір стосується змісту комунікації: соціальна орієнтація таких спільнот передбачає неформальну, емоційно забарвлену взаємодію, тоді як професійна зосереджена на обміні знаннями, досвідом або розв'язанні практичних завдань, що дозволяє аналітично розрізняти віртуальні спільноти за логікою включення — добровільне приєднання, що ґрунтується на відчутті спорідненості, або прагматичне входження з метою доступу до знань, контактів чи підтримки.

Зовсім інший підхід пропонують П'єр Маре і Раджендра Аккаркар, які намагаються охопити гнучкість і різноманітність віртуальних спільнот через модель, що базується на їхньому фокусі та дає змогу побачити, що віртуальні спільноти далеко не завжди мають стабільну структуру. Вони описують вже п'ять типів: *taskcentric* — спільноти, що об'єднуються довкола певного завдання або проєкту; *topic-centric* — ті, що зорієнтовані на обговорення певної тематики; *user-centric* — де основою є фігура впливового користувача або група осіб, що виступають центром залучення; *group-centric* — об'єднання, засновані на спільній ідентичності чи цінностях; *ephemeral* — тимчасові, ситуативні утворення, які зникають після завершення події або втрати актуальності.

Особливу увагу до структурних характеристик приділяють Лін Дюбе, Анн Бурі і Реаль Жакоб, які досліджують віртуальні спільноти практики як специфічний різновид онлайн-утворень. У їхній моделі головними змінними виступають рівень формалізації внутрішніх процедур (тобто наявність правил, модераторів, фіксованих ролей), ступінь централізації (від горизонтальної до ієрархічної організації), відкритість до нових учасників і тип технологічної платформи, що забезпечує підтримку взаємодії. Він показує, що навіть без

інституційної формалізації у віртуальних спільнотах діють механізми влади, контролю і виключення.

2.2. Амбівалентний вплив віртуальних спільнот на формування соціальної ідентичності підлітків

Формування ідентичності у віртуальному середовищі не можна розглядати винятково як процес загроз, так само як і суто позитивний простір можливостей. Підлітковий досвід, сформований у цифровому просторі, одночасно включає як ризики травматизації, так і потенціали самовираження, де ідентичність виявляється результатом взаємодії між технологічною структурою, груповою динамікою та особистим пошуком себе. Коли класичні інституції не забезпечують достатньої підтримки або включення, підлітки дедалі частіше знаходять тимчасову рівновагу у віртуальних спільнотах, навіть якщо ця рівновага є хиткою і залежить від реакцій інших.

Віртуальні платформи, за відсутності стійких орієнтирів, надають змогу обрати напрямок самовизначення не через відповідність інституційним ролям, а внаслідок реакції на символічні стимули, які сам простір продукує щоденно, через що поява цифрового «Я» відбувається вже в межах абсолютно нових правил, сформованих через контент, взаємність, видимість і реакцію. Регулярна присутність онлайн у цьому випадку виконує стабілізуючу функцію, коли «для багатьох підлітків цифрова регулярність є способом нагадати спільноті про своє існування» [9], а для тих, хто втратив зв'язок із офлайн-середовищем, цифрове середовище часто є «єдиною формою соціального включення для тих, хто не має стійких позицій в інституційній структурі» [4].

Разом з тим, той самий простір, що забезпечує відчуття присутності, виявляється також джерелом фрустрацій і загроз, які не завжди розпізнаються одразу. Кібербулінг, мова ворожнечі, дезінформація тепер рідко залишаються поодинокими випадками, а все активніше стають частиною самої структури

цифрової взаємодії, легко вбудовуючи у повсякденну комунікацію. Кібербулінг, як форма систематичного переслідування чи приниження в онлайні, особливо небезпечний у підлітковому віці через вразливість ідентичності до зовнішньої оцінки, через що повторювані епізоди цькування, іронічно подана агресія чи нав'язані уніфіковані образи себе здатні поступово змінювати сам спосіб формування ідентичності та закріплювати реактивні стратегії поведінки, що нерідко базуються на уникненні контакту або приглушені автентичних рис. Про це свідчать і дані досліджень, де за статистикою, понад третина опитаних у 30 країнах стикалися з проявами цифрового цькування, а кожен п'ятий зізнався, що унаслідок цього змушений був пропускати шкільні заняття [51].

Формулювання себе в цифровому полі часто ґрунтується на уникненні, а не на відкритості, оскільки ворожість або байдужість з боку спільноти змінює логіку включення і змушує переходити з активного самовираження на вибіркове мовчання. У ситуаціях, коли «цифрове середовище приглушує емпатію, але підсилює реактивність» [5], підліток починає будувати стратегії виживання, уникаючи ризику повторного травматичного досвіду, через що втрачається і автентичність, і здатність відчувати себе учасником комунікації — ідентичність поступово перетворюється на реакцію, а не на ініціативу.

У спільнотах, де агресивні меми на кшталт жартів про психічні розлади або гендерні стереотипи стають частиною повсякденності, критичне сприйняття притуплюється. Якщо меми зображують кібербулінг як нешкідливий жарт або героїзують образ агресора, то в молодіжному середовищі це швидко закріплюється як нова норм, і згодом, за рахунок алгоритмічного підсилення, створюється замкнене інформаційне середовище, у якому навіть реакції спільноти не дають сигналу, що щось не так. У таких умовах дезінформація, як потік фрагментованих, емоційно заряджених повідомлень, формує викривлене уявлення про реальність, знижуючи здатність орієнтуватися у складності.

Наслідком цього стає фрагментація ідентичності, коли, відчуваючи ризик виключення, підлітки приглушують або повністю усувають риси, які не відповідають очікуванням спільноти. Відкритість змінюється на обережність, а ідентичність стає захисною маскою, зумовлюючись необхідністю зменшити ризики повторної травматизації.

На тлі цього все частіше проявляється соціальна ізоляція, що виникає не лише внаслідок виключення з онлайн-груп, а й як результат заміщення живих контактів поверхневою цифровою присутністю. Підлітки, які не отримують від спільноти емоційного підтвердження, втрачають відчуття приналежності, а з ним і базу для стабільного самовизначення. Ізоляція в таких умовах не завжди усвідомлюється як проблема — вона перетворюється на звичний режим дистанції, у якому досвід спільноти втрачає сенс, а взаємодія не дає відчуття взаємності.

У подібній ситуації нерідко спрацьовує і механізм радикалізації, коли потреба в ясных орієнтирах і визнанні спрямовує підлітка до груп, що пропонують жорстку символічну структуру, адже там, де не спрацьовують жодні адаптивні сценарії, саме радикальна риторика стає джерелом впорядкованості. Участь у таких спільнотах базується не на свободі вибору, а на прагненні зменшити тривожність, і тому ідентичність, сформована в подібних умовах, ґрунтується не на унікальності, а на спрощеному розподілі — хто свій, а хто чужий.

Однак навіть у таких надскладних умовах зберігається простір для позитивної динаміки. Там, де соціальні ролі не прив'язані до інституційних рамок і не задаються наперед, а формуються через постійну взаємодію, ідентичність може розгортатися як відкритий гнучкий процес, здатний змінюватись без страху втратити цілісність. Спільнотах, які підтримують варіативність і експерименти, дають підлітку можливість отримати простір для того, щоб побачити себе не як фіксовану сутність, а як живу структуру, чутливу до контексту. «Цифрові середовища стимулюють появу множинного та варіативного “Я”, яке змінюється залежно від контексту», і саме така форма

ідентичності виявляється особливо важливою в період, коли сталої картини себе ще не існує, а потреба в самопошуку є визначальною.

Найменші форми онлайн-взаємодії, будь то коментар, обговорення чи короткий допис, часто непомітно відкривають шлях до більш глибокого включення у спільне поле. Участь у фан-спільнотах або обговорення соціальних тем може здаватися поверхневою активністю, однак саме вона часто закладає фундамент для пізнішого досвіду суб'єктності. В умовах, коли інституції не залишають підлітку простору для впливу, саме віртуальні платформи стають першою точкою входу в публічність, тому навіть коментар або репост стають не просто дією, а актом соціальної присутності.

Крім того, онлайн-взаємодія виконує функцію неформального навчання — без інструкцій, без ієрархій, а через щоденне включення у спільну комунікацію. Формальне навчання, як інституційний формат, часто може сприйматися підлітками як зовнішній тиск, коли цифрове спілкування навпаки стає простим і реалістичним способом навчитися орієнтуватися в публічному просторі: розпізнавати тони, уникати конфліктів, відчувати межі доречності. «Формування соціально-комунікативних навичок тут є не ціллю, а побічним результатом щоденної практики» [7], що робить цей процес максимально дієвим, адже знання не нав'язуються, а проживаються.

Так само важливим є і розвиток рефлексивності, тобто вміння бачити, як твої дії впливають на інших. Цифрова самопрезентація стає можливою лише за умови наявності цієї чутливості, і саме вона, в перспективі, відкриває шлях до відповідальної ідентичності, адже усвідомлення власного впливу навіть у дрібних онлайн-жестах закладає фундамент для відчуття значущості та здатності брати відповідальність за свою присутність у спільноті. А у транснаціональних спільнотах, де постійно відбувається контакт із різними кодами, підлітки вчаться співіснувати з відмінністю, не сприймаючи її як загрозу.

Усе це вказує на амбівалентну природу цифрових спільнот, де одночасно діють сили включення і виключення, підтримки й тиску. Те, що для одного

підлітка стає простором підтримки, для іншого може обернутися фрустрацією, тому ідентичність тут не просто створюється, а формується в боротьбі за визнання, за право на видимість і за можливість бути собою. Все залежить від контексту, індивідуального досвіду, підтримки й ресурсу критичного мислення. Щоб побачити, наскільки неоднозначно один і той самий механізм може впливати на різних підлітків, варто узагальнити та зіставити ключові особливості цифрового середовища. Наочно це можна побачити у таблиці 2.2:

Таблиця 2.2 Амбівалентні вектори впливу цифрового середовища на формування ідентичності підлітків

Впливовий механізм	Деструктивний вектор	Позитивний вектор
Цифрова комунікація без тілесної присутності	Зниження емпатії, нормалізація агресії, деперсоналізація	Зниження порогів входження, досвід включення та присутності
Алгоритмічні стрічки	Радикалізація, фрагментація ідентичності, замкненість на однорідному контенті	Підсилення почуття належності за інтересами, формування впізнаваності
Горизонтальна структура взаємодії	Втрата чітких орієнтирів, розмитість меж «Я»	Досвід впливу, партисипація, зміцнення суб'єктності
Меми, жарти, символічні маркери	Десенсибілізація до мови ворожнечі, інтеріоризація агресії як норми	Формування спільнот за інтересами, розвиток культурної рефлексії
Механізми самопрезентації	Самоцензура, страх видимості, приглушення автентичності	Вибудовування автономного «Я», досвід впливу на власний образ
Участь у спільнотах за світоглядом	Героїзація виключення, груповий тиск, посилення поділу «свої–чужі»	Афіліативна підтримка, формування орієнтирів через взаємність
Інформаційне середовище	Дезінформація, втрата довіри до досвіду, зміщення реальності	Розвиток критичного мислення, медіаграмотності, рефлексії

Висновки до розділу 2

У другому розділі було проаналізовано соціально-комунікативну природу віртуальних спільнот, з акцентом на їхню структуру, ключові функції та типологічне розмаїття. Показано, що попри децентралізований характер і відсутність інституційної впорядкованості, ці спільноти утворюють нову форму соціальної організації, в межах якої поступово формуються стабільні схеми взаємодії, механізми включення й виключення, а також нормативні очікування, які регулюють поведінку учасників. Саме тут соціальна ідентичність підлітка розгортається через повторювану символічну взаємодію, афективну участь і динамічне самопозиціювання.

Окрему увагу приділено амбівалентній природі цифрового середовища, де з одного боку, воно породжує ризики, які втягують підлітків у деструктивні сценарії ідентифікації, провокуючи адаптивне конформування, фрагментацію «Я» або формування викривлених уявлень про себе. З іншого боку, віртуальні спільноти можуть виступати альтернативними просторами соціального включення, де підлітки здобувають можливість самостійного вибору ролей, репетиції ідентичності, нарощування соціального капіталу та відчуття впливу. Цінність таких спільнот особливо помітна там, де відсутні традиційні канали підтримки, і саме тут цифрове середовище забезпечує умови для експериментування, вільного від ієрархій та інституційних обмежень.

Типологічна розгалуженість спільнот — від творчих і рефлексивних до епізодичних або функціональних — засвідчила, що кожен тип формує власну логіку ідентифікації, яка варіюється за рівнем стабільності, символічної насиченості, відкритості та інтенсивності впливу.

Таким чином, віртуальні спільноти постають як середовища, у яких соціальна ідентичність підлітка формується як варіативний процес інтеракції з цифровими структурами й очікуваннями, у якому кожна дія стає актом самовизначення або реакцією на символічний тиск. Виявлені структурно-функціональні характеристики віртуальних спільнот стануть основою для інтерпретації ідентифікаційних практик підлітків, їхньої участі в цифрових середовищах і тих ефектів, які така участь породжує.

3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТАХ

3.1. Методологія дослідження соціальної ідентичності підлітків у віртуальних спільнотах

Після теоретичного аналізу того, як змінюється соціальна ідентичність підлітків у цифрову епоху, постає потреба перейти від загальних концепцій до реальних історій і досвідів, адже лише емпіричне дослідження дозволяє побачити, як ці процеси відбуваються на практиці — що саме відчують і як себе осмислюють ті, хто щодня взаємодіє в онлайн-середовищах. Засновуючись на цьому, було розроблено та проведено змішане дослідження, що поєднало як кількісні, так і якісні методи збору інформації.

Актуальність дослідження полягає у тому, що цифрові платформи стають основним середовищем комунікації, самопрезентації та соціального включення. У цих просторах моделюється соціальна присутність, тестуються варіанти “Я”, а символічна участь у спільнотах замінює безпосереднє включення в офлайн-групи.

Мета емпіричного дослідження полягає у виявленні специфіки впливу віртуальних спільнот на процес формування нових форм соціальної ідентичності підлітків, а також в аналізі тих змін, які відбуваються у сфері самосприйняття, соціальної поведінки та включення у спільноти в умовах цифрової взаємодії.

Завдання дослідження:

- Визначити рівень залученості підлітків до різних типів віртуальних спільнот і структуру їхньої онлайн-активності.
- Виявити моделі ідентифікації зі спільнотами, характерні для підліткової аудиторії, на основі кількісного аналізу опитувальних даних.

- Описати вплив групових норм і очікувань у віртуальних спільнотах на поведінку, самосприйняття та самооцінку підлітків.
- Проаналізувати, які форми соціальної ідентичності виникають у підлітків під впливом цифрової взаємодії.
- Виокремити нові авторські типи соціальної ідентичності, емпірично виявлені у процесі глибинних інтерв'ю.
- Визначити потенційні загрози й можливості, які створюють віртуальні спільноти для соціальної інтеграції підлітків.
- Розробити практичні рекомендації щодо підтримки конструктивного формування соціальної ідентичності підлітків у віртуальному середовищі.

Об'єктом дослідження виступає соціальна ідентичність підлітків 13 — 18 років.

Предметом дослідження є нові форми соціальної ідентичності, що виникають у межах віртуальних спільнот, та фактори, які впливають на їх формування.

Гіпотези дослідження:

- Віртуальні спільноти сприяють виникненню нових типів соціальної ідентичності підлітків, відмінних від традиційних офлайн ідентичностей.
- Формування цифрової ідентичності підлітків у віртуальному середовищі залежить від рівня залученості у спільноту, характеру взаємодії та домінуючих цінностей цієї спільноти.
- Ідентифікація з віртуальною спільнотою може мати як інтегративний ефект (підвищення самооцінки, відчуття підтримки), так і ризики (соціальна ізоляція, залежність від цифрового «Я»).
- Підлітки схильні формувати кілька паралельних онлайн ідентичностей, які можуть суперечити одна одній.

Як було вже вище зазначено, методологічна стратегія дослідження спирається на комбінацію кількісного та якісного підходів, щоб охопити як структурні закономірності, так і глибину особистих переживань підлітків.

При розробці опитувальника ми спирались на теорію соціальної ідентичності Таджфела і Тернера, що розглядає групову належність як важливе джерело самовизначення, соціального порівняння та оцінки себе. Цей підхід виявився продуктивним для аналізу того, наскільки активно підлітки залучені до віртуальних спільнот, як вони з ними себе ототожнюють і які ролі відіграють групові очікування та символи у формуванні поведінкових моделей.

Якісний компонент — глибинні інтерв'ю — був побудований на основі концепції символічного інтеракціонізму Джорджа Герберта Міда, яка дозволила побачити соціальну ідентичність не як сталу ознаку, а як процес, що виникає у взаємодії з «Іншими», у відповідь на їхню реакцію, символічну підтримку або неприйняття. Поданий підхід дав змогу простежити, як саме цифрові ролі, очікування аудиторії та емоційна валідація поступово формують нові варіанти «Я», які не завжди мають продовження в офлайні.

Поєднання опитування та глибинного інтерв'ю дало змогу не лише виявити кількісні пропорції (наприклад, рівень ідентифікації зі спільнотами, типові моделі поведінки), а й зрозуміти внутрішню логіку суб'єктивного досвіду підлітків. Кількісні дані надали структуроване уявлення про загальні тенденції, а інтерв'ю дозволили зазирнути в зміст цих тенденцій, зафіксувати гібридність, ситуативність, іноді — суперечність між цифровим і офлайн-«Я».

Кількісна частина дослідження реалізована через онлайн-опитування, яке проводилось у травні 2025 року за допомогою платформи Google Forms. Участь у дослідженні взяли 41 підліток віком 13–18 років. Анкета поширювалась через персональні контакти серед учнів закладу середньої освіти. Усі респонденти надали згоду на участь, відповіді збиралися анонімно, без фіксації персональних даних. Пояснення мети дослідження було надано у вступі до анкети.

Опитувальник складався з 6 функціональних блоків, кожен з яких відображав один із ключових аспектів теорії або виявлену практичну гіпотезу дослідження:

- Соціально-демографічний — профіль респондентів (вік, стать).
- Залученість — платформи, тривалість участі, тип поведінки (спостерігач, коментатор, автор).
- Ідентифікація — рівень ототожнення зі спільнотами, відчуття спільності (інтереси, цінності, стиль).
- Норми — адаптація до групових очікувань, вплив на самовідчуття.
- Самооцінка — зміни у ставленні до себе під впливом участі у спільнотах.
- Соціальне порівняння — прийняття/ізоляція, порівняння з іншими групами, вплив на офлайн-взаємодію.

Якісна частина дослідження реалізувалася проведенням п'яти глибинних інтерв'ю з підлітками віком від 13 до 18 років (троє дівчат і двоє хлопців), які активно беруть участь у різних онлайн-спільнотах. Вибірка була цільовою, сформованою з особистих знайомих, які виявили готовність взяти участь у дослідженні. Кожен учасник надав згоду на участь в інтерв'ю та використання анонімізованих даних у науковій роботі.

Гайд для інтерв'ю був розроблений відповідно до ключових положень символічного інтеракціонізму й охоплював такі блоки:

- Участь у спільнотах і цифрова поведінка (вибір платформ, активність, типи взаємодії);
- Самосприйняття й відображення “Я” в онлайн-середовищі (відмінності між онлайн- і офлайн-версією, контроль над образом);
- Реакції з боку інших та значущі фігури (підтримка, відторгнення, символічна валідація);
- Соціальні норми та адаптація (зміна стилю спілкування, візуального образу, тональності комунікації);

- Переосмислення себе через взаємодію (вплив емоційного досвіду, кризи, зростання, перенесення в офлайн).

Під час інтерв'ю використовувались зондуючі та уточнювальні питання, що дозволяло адаптувати бесіду до особливостей респондента й поглиблювати окремі теми.

3.2. Особливості соціальної ідентичності українських підлітків у віртуальних спільнотах: аналіз отриманих результатів

У цьому підрозділі здійснено аналітичне опрацювання емпіричних матеріалів, отриманих у результаті кількісного та якісного етапів дослідження. У даному фрагменті зосереджено увагу на кількісному аналізі, що базується на теорії соціальної ідентичності Таджфела і Тернера. Його мета — виявити, як рівень залученості підлітків до віртуальних спільнот, тип участі та значущість онлайн-взаємодії впливають на глибину ототожнення, адаптацію до групових норм і зміни у самосприйнятті.

Дані анкетного опитування, проведеного серед 41 підлітка віком від 13 до 18 років, дозволили не лише зафіксувати структурні параметри онлайн-участі, а й простежити її як одну з ключових умов формування соціальної ідентичності у цифровому середовищі. Понад дві третини респондентів (66%) зазначили, що проводять у віртуальних спільнотах щонайменше чотири години на день, причому майже половина з них (49%) — у межах 4–6 годин, а ще 17% — понад шість годин. Така інтенсивність участі свідчить про те, що цифрова взаємодія в підлітковому віці перестає бути фрагментарним або епізодичним явищем і поступово набуває ознак сталої соціальної присутності, що дає підстави розглядати віртуальні простори як повноцінні поля ідентифікаційної активності.

Серед найчастіше згадуваних платформ респонденти вказували TikTok, Instagram, Telegram і Discord, кожна з яких задає власну логіку алгоритмічної взаємодії, визначає комунікативний стиль і встановлює межі видимості й

впливу. Внаслідок цього моделі самопрезентації виявилися переважно фрагментарними й адаптивними, що відображає гнучке налаштування образу «Я» до специфіки кожного цифрового середовища. Більшість опитаних (60%) ототожнюють себе із пасивними спостерігачами, тоді як 20% регулярно публікують власний контент, а ще 15% беруть активну участь у житті спільнот — ініціюють дискусії або виконують модераторські функції. Така поведінкова диференціація дає змогу простежити зв'язок між рівнем участі та глибиною когнітивної ідентифікації, що цілком узгоджується з положенням Таджфела про залежність сили самоототожнення від ступеня залученості, суб'єктивної значущості групи та соціальної валідації з боку її учасників.

На рівні самооцінки приналежності більшість респондентів демонструє помірний або високий рівень ототожнення:

- у першій спільноті: 34,1% — оцінка 4, 29,3% — 5;
- у другій: 31,7% — оцінка 3, 22% — 4, 19,5% — 5.

Це дозволяє зробити висновок про когнітивну присутність у символічному полі групи, що є визначальним критерієм соціальної ідентичності в межах обраної теоретичної рамки.

У відкритих відповідях респонденти рідко апелювали до цінностей або ідей, натомість часто згадували сленг, ритм комунікації та спільні жарти як основи відчуття «свого середовища». Таким чином, мовні Респондент №3 ери, комунікативний стиль і спільна історія взаємодії стали ключовими механізмами дискурсивної ідентифікації.

Особливу увагу було приділено адаптації до негласних норм. 41,5% опитаних зазначили, що змінювали стиль спілкування або візуальні елементи профілю для відповідності груповим очікуванням, що прямо вказує на наявність афіліативної ідентичності — добровільного прийняття внутрішніх правил спільноти. Водночас респонденти описували і ситуативну варіативність «Я» — зміна стилю поведінки між Discord і TikTok, що відображає гнучкість ідентичності залежно від платформи та аудиторії.

Ключові форми соціальної ідентичності, що було виявлено завдяки проведеному опитуванню, узагальнено у таблиці 3.1:

Таблиця 3.1 Ключові форми соціальної ідентичності за результатами опитування підлітків

Тип ідентичності	Прояви у відповідях респондентів	Частка (%)
Афіліативна	Добровільна адаптація до візуальних/мовних норм спільноти	41,5%
Ситуативна	Зміна стилю поведінки залежно від платформи (Discord vs TikTok)	~30%
Анонімна	Інше ім'я/образ у спільноті, ніж в офлайн	32%
Флюїдна	Перемикання між версіями «Я» без відчуття конфлікту	~25—30%
Споживча	Залежність самооцінки від фідбеку (лайки, підтримка, згадки)	46,3%

Серед факторів впливу, які мають найбільше значення для процесу ідентифікації, виділяються:

- інтенсивність участі (час у спільнотах) — ключова умова формування інгрупової належності;
- наявність негласних норм і очікувань — впливає на афіліацію та рівень емоційної інтеграції;
- відчуття прийняття або ігнорування — головний емоційний тригер підтримки/розриву з групою;
- відкритість до експериментування із соціальним образом — активує флюїдність і ситуативність;
- реакції інших (лайки, коментарі, згадки) — визначають рівень публічної самооцінки.

Отримані дані кількісного етапу дослідження засвідчили, що для більшості підлітків участь у віртуальних спільнотах є регулярною, структурно інтегрованою частиною повсякденності, в якій не лише відбувається ототожнення з іншими учасниками, а й формуються нові, гнучкі форми соціальної ідентичності. Проте сам по собі кількісний аналіз не дозволяє розкрити внутрішню динаміку цих процесів — зокрема, те, як підлітки інтерпретують свої дії, які емоційні стани супроводжують онлайн-присутність, як саме формується образ «Я» в різних цифрових контекстах.

З огляду на це, наступним етапом дослідження стало проведення глибинних напівструктурованих інтерв'ю, метою яких було поглиблене розкриття механізмів формування цифрової ідентичності з урахуванням суб'єктивного досвіду, індивідуальних стратегій самопрезентації та символічних кодів взаємодії, що залишаються поза межами кількісного виміру.

Аналітична інтерпретація цієї частини спирається на концепцію символічного інтеракціонізму Джорджа Герберта Міда, а також у ході аналізу використовуватиметься теоретична типологія, запропонована в підрозділі 1.3, де описано нові форми соціальної ідентичності, характерні для цифрового середовища. Водночас, зважаючи на емпіричну глибину інтерв'ю, будуть також виокремлені авторські типи ідентичності, які не повторюють відомі наукові класифікації, але логічно впливають із зафіксованих наративів. Їхнє формулювання базується на реальних патернах поведінки, самосприйняття й онлайн-адаптації, що не зводяться до існуючих понять.

1. Кейс Респондентки №1 (13 років): баланс між самовираженням і емоційною безпекою

Респондентка №1 — тринадцятирічна дівчина, чия цифрова активність охоплює кільк платформ: вона веде Telegram-канал, публікує фотографії в Instagram і бере участь у чатах за інтересами, зокрема пов'язаних із серіалами. Водночас її онлайн-присутність від самого початку побудована на внутрішньому самоконтролі, і, як вона сама зізнається, «в соцмережах я себе

стримую... бо раніше я виставляла все підряд і потім жаліла». Для неї не менш важливо уникати емоційної вразливості, ніж зберігати право на самопрезентацію, тому кожен допис та будь-яка публікація проходять крізь особистий внутрішній фільтр обмірковування, але не для створення ідеального образу, а заради збереження контролю над тим, як її сприймають: «є знайомі, які потім розповідають, що мене обговорювали». При цьому така обережність у її випадку не означає відмову від самої себе: «навіть коли фільтрую — я почуваюся собою».

У поведінці Респондентки №1 перш за все виразно простежується гібридна ідентичність — вона не розділяє себе на офлайн- та онлайн-версії, а лише варіює прояви та змінює спосіб подачі : «в житті я більш позитивна, весела... в інтернеті — більш спокійна і стримана». Інтерактивна ідентичність найбільше проявляється у важливості думки близьких, зокрема у тому, як вона сама орієнтується на їхню оцінку: «я завжди питаю в [подруги], чи нормально це фото виглядає». Про афіліативну ідентичність свідчать спроби гармонізувати візуальний стиль, заради підлаштування під естетику та правила групи — «щоб бути в темі». Водночас вона також демонструє зміни стилю та поведінки відповідно до реакції спільноти, що дозволяє говорити про наявність і ситуативної ідентичності: коли відчуває підтримку, стає активною і включеною у діалог, а за відсутності зворотного зв'язку — зменшує активність або тимчасово замовкає. Як вона зізнається, «просто менше пишу, або взагалі мовчу певний час», або «я розумію що влилася в спільноту, коли з моїх повідомлень сміються, питають щось...».

Поза межами класичних типологій у поданому кейсі постають і нові форми ідентичності, які ще не були описані в наукових підходах, але логічно постають у відповідь на специфіку цифрового середовища. Однією з таких форм є контрольована ідентичність — це форма, в якій ключовим механізмом виступає самодисципліна в комунікації, де кожен жест чи репліка оцінюються з огляду на можливі наслідки. Це не ситуативна зміна ролі й не залежність від фідбеку (як у випадку інтерактивної ідентичності), а самостійне регулювання

меж видимості. Формування поданого типу ідентичності відбувається як реакція на досвід непрямого обговорення, коли «об'єктом» стає не конкретна дія, а сама особа. Вона принципово відрізняється від афіліативності, оскільки не прагне вписання в групу, а від споживчої — бо не потребує схвалення.

Форма, яку можна описати як селективно-реактивну ідентичність, виявляється у її чутливості до реакцій, однак не з емоційною залежністю, а з функціональним наслідком, де реакція (чи її відсутність) впливає на поведінку в подальшому. Це не є аналогом інтерактивної ідентичності, де важливий сам факт зворотного зв'язку від значущого іншого, адже тут ідеться про наявність або відсутність цифрової енергії, яка підтримує мотивацію до участі. У Респондентки №1 ця форма чітко виражена у зменшенні активності при відсутності лайків: «я тоді менше пишу або взагалі мовчу певний час».

Контекстно-чутлива ідентичність — ще одна форма, яка постає як варіація гібридної, однак має іншу логіку. Гібридна ідентичність передбачає сталість «Я» за змін умов, тоді як контекстно-чутлива усвідомлює множинність проявів без конфлікту між ними. Респондентка №1 прямо розрізняє себе в реальному й віртуальному просторі, однак не вбачає в цьому суперечності: «це просто різні сторони мене», що і проявляє основну суть цієї ідентичності — водночас приймати різність і цілісність.

Ще одна нова форма, навігаційна ідентичність, передбачає не зміну себе і не адаптацію до очікувань, а тактичну стратегію обходу напруги. У випадку незручності або непорозуміння, респондентка не залишає розмову й не копіює інших, а обирає тему, у якій почувається впевненою, що відрізняє її від реактивних або афіліативних форм, бо тут активність спрямована не на підтримання належності, а на збереження внутрішнього комфорту.

Узагальнюючи, кейс Респондентки №1 демонструє складну, але не фрагментовану конфігурацію цифрової ідентичності, де її поведінка — це не реакція на зовнішній тиск, а відповідь на попередній досвід вразливості. Вона не замикається, не відмовляється від участі, а ретельно визначає її межі,

знаходячи динамічну рівновагу між бажанням бути присутньою та потребою в емоційній безпеці.

2. Кейс Респондентки №2 (14 років): реактивні тактики ідентичності та пошук емоційної прийнятності

Чотирнадцятирічна Респондентка №2 пригадує, як її участь у відкритих чатах TikTok і Telegram поступово перетворилася із цікавості на емоційне випробування. Перші спроби взаємодії будувалися на бажанні бути помічено та прийнятою, копіюючи стиль спілкування тих, хто їй подобався та мав вплив серед учасників: «у кожному новому чаті я копіювала людину, яка мені там симпатизувала», не відчуючи себе «не собою», поки не зазнала ігнорування. Тобто, у моменті це не здавалося їй нещирим чи чужим, а лише тоді, коли вона стикнулася з ігноруванням — «мене закинули в ігнор, і я перестала так робити», — прийшло розуміння, що така поведінка була реактивною, а не її власною, що і стало точкою розриву, після якої вона почала відмовлятися від мімікрії.

Її поведінковий стиль складався з епізодів активності, метою яких було персональне визнання. Вона намагалась розвеселити інших, бути корисною, активною, проте реакція або її відсутність повністю визначали подальшу участь: «справлялася з кожною схожою ситуацією дуже важко, бо не розуміла, що я роблю не так». Описана чутливість до фідбеку визначала ритм її залученості: активність або повністю зникає у разі відсутності реакції, або миттєво зростає при позитивному зворотному зв'язку. Саме у цьому виявляється її селективно-реактивна ідентичність, у якій зовнішнє підтвердження не просто впливає на емоційний стан, а визначає сам факт присутності. У випадку Респондентки №2 ця форма має радикальніший прояв, ніж у Респондентки №1 і принципово відрізняється від інтерактивної ідентичності, в якій зворотний зв'язок фіксується, але не визначає саму активність.

На певному етапі, після кількох спроб копіювання, вона повертається до того, що називає «звичною поведінкою»: «поводилася як і в житті... просто

перестала старатися бути схожою», що свідчить про присутність гібридної ідентичності, проте менш стабільної, ніж у попередньому кейсі, адже її «Я» не роздвоєне, але постійно тестується середовищем. Поведінка змінюється відповідно до контексту, та ці зміни не залишаються безслідними: кожна адаптація має внутрішню ціну, через що її ситуативна ідентичність супроводжується внутрішнім дискомфортом, адже адаптація не є природною, вона травматична. До цього додаються публічна та споживча ідентичності, де бажання схвалення від подруг, орієнтація на лайки, невпевненість щодо доречності контенту стають сигналами зовнішньої залежності.

Найяскравішою новою формою, виявленою в кейсі Респондентки №2, є реактивно-мімікрійна ідентичність, де йдеться не про загальну афіліативність або ситуативну адаптацію, а про персоналізоване копіювання поведінки конкретної особи з метою емоційної близькості. Респондентка №2 зазначає: «я хотіла бути як вона, бо вона мені дуже подобалась». Така форма не передбачає колективної ідентифікації, а радше орієнтується на індивідуального суб'єкта як джерело визнання. Вона глибоко емоційна, але не інтерактивна в класичному сенсі, бо відсутній двосторонній обмін, тому це радше ідеалізована стратегія привернення уваги.

Компенсаторна ідентичність Респондентки №2 — це форма, у якій цифрове «Я» не просто доповнює офлайн-реальність, а замінює відсутні зв'язки. Вона прямо каже: «друзі онлайн дуже сильно замінили реальних». Цей тип ідентичності має глибоку емоційну функцію, через те, що він не будується навколо образу чи ролі, а виконує роль емоційного «протезу», що підтримує суб'єктність за умов відсутності офлайн-визнання. Він принципово відрізняється від афіліативної або інтерактивної ідентичності, бо прив'язаний не до структури взаємодії, а до відсутності альтернативи.

У випадку Респондентки №2 ми бачимо найвиразніший приклад емоційно-вразливої, реактивної ідентичності, яка формується через прагнення особистісного визнання, а присутність онлайн — це спроба заповнити емоційний вакуум. Водночас у її відповіді проглядається зародження

автономії: після появи офлайн-друзів вона знижує онлайн-активність — «бо мені більше не треба старатися шукати друзів». Таким чином, ідентичність Респондентки №2 є тактичною, не стабільною, але водночас чутливою до змін у середовищі, що підтверджує гіпотезу про контекстну й емоційну залежність нових форм цифрового «Я».

3. Кейс Респондента №3 (15 років): цифрова ідентичність як спокійна інтеграція особистості

Респондент №3, п'ятнадцятирічний хлопець, активно користується Discord і Telegram, де бере участь у голосових чатах, грає з друзями, обговорює спільні інтереси. Його онлайн-присутність не супроводжується емоційною напругою, а сприймається як невід'ємна частина повсякдення, де він не намагається створювати образ, не фільтрує себе й не залежить від схвалення: «я не прикидаюсь, який є — такий і там». Хоча він іноді підбирає формулювання обережніше: «в онлайні я іноді більше думаю, що сказати... щоб написати нормально», це не означає зміну суті, а лише корекцію форми.

У його відповіді виявляється гібридна ідентичність, де відмінності між поведінкою онлайн і офлайн не порушують цілісність «Я»: «це я той самий». Ситуативна ідентичність теж присутня — він підлаштовується під стиль спілкування в чаті, але без внутрішнього конфлікту: «якщо всі коротко й по ділу, я теж так». Приналежність до спільнот (зокрема Discord) базується на спільному ритмі й гуморі, що є ознакою афіліативної ідентичності, яка у Респондента №3 є легкою, невимушеною: «ти просто ніби вже частина всього того». І хоча зворотний зв'язок не є критично важливим, позитивні реакції приносять задоволення, а це свідчить про інтерактивну ідентичність.

Однак найбільш показовими є нові форми. Мотиваційна ідентичність, яку демонструє Респондент №3, є типом, де цифрова присутність не компенсує, не захищає й не підлаштовується, а стимулює розвиток. Він прямо зазначає: «онлайн навчив мене краще висловлюватись... і в житті стало легше говорити з людьми». Саме це і відрізняє її від класичних форм, де функція ідентичності — приналежність або стабілізація. Тут участь у спільнотах стає

ресурсом для вдосконалення соціальних навичок, що підтверджує адаптивний потенціал цифрового середовища.

Інша нова форма — інтегрована цифрова ідентичність, яку можна розглядати як якісно новий варіант гібридної. У Респондента №3 не лише немає конфлікту між двома сферами, а він взагалі не поділяє себе на «реального» та «віртуального». Деякі онлайн-друзі є й офлайн-знайомими, а участь у віртуальних спільнотах підтримує вже сформоване «Я», а не трансформує його, що дозволяє говорити про цілісну ідентичність, яка не фрагментується, а навпаки розширюється за рахунок цифрової взаємодії.

Кейс Респондента №3 демонструє інший полюс цифрового досвіду, тобто не вразливість, не компенсацію і не пристосування, а гармонійну інтеграцію, де він не уникає ситуативної адаптації, але вона не зачіпає глибинну структуру самосприйняття. Це дозволяє виокремити і обґрунтувати мотиваційну та інтегровану ідентичність як типи, що виявляються лише за умови стабільної офлайн-самооцінки й відсутності потреби у зовнішньому схваленні.

4. Кейс Респондента №4 (16 років): самопрезентація як стратегія самопосилення

Шістнадцятирічний Респондент №4 веде спортивну сторінку в Instagram і бере участь у фітнес-чатах у Telegram, онлайн-активність якого також має чітко визначену мету — продемонструвати свою залученість до тренувань і зацікавити потенційного тренера або команду: «я стараюсь, щоб сторінка виглядала професійно». Тут важливим буде зазначити, що діяльність не є емоційною чи випадковою, а навпаки вона структурована, контрольована й орієнтована на результат.

Першою була виявлена гібридна ідентичність, де цифровий образ не суперечить офлайн-«Я», а є його акцентом: «це все одно я... просто трохи інший акцент». Водночас він вільно почувається в середовищі однодумців, що свідчить про афіліативну ідентичність: «там я в темі... багато людей викладають свої результати». Споживча публічна ідентичність також має

місце, і хоч лайки не є головною метою, він визнає, що приємно, коли відзначають значущі особи, наприклад, тренер.

Серед нових типів найвиразнішою є інструментально-цільова ідентичність, яка відрізняється від класичних тим, що цифрова присутність не є простором самовизначення або експерименту, а вона виступає як інструмент, спосіб досягти конкретної мети: «це в якійсь мірі самореклама». На відміну від споживчої чи інтерактивної ідентичності, де центр ваги на реакції інших, тут акцент саме на продуктивній демонстрації себе.

Паралельно фіксується функціонально-захисна ідентичність: Респондент №4 обмежує емоційне розкриття залежно від ситуації. Наприклад, він зізнається, що «легше написати, ніж сказати вживу... особливо якщо щось особисте». Це не стратегія уникнення, як у випадку реактивних форм, а контроль над ступенем емоційної участі, де ця ідентичність не суперечить цільовій — вона її доповнює, захищаючи межі особистого простору.

Можна коротко узагальнити, що у цьому кейсі нові типи постають не як прояв вразливості, а як функціональні інструменти регулювання себе в межах публічного простору, що виражає зрілий варіант цифрової ідентичності, який поєднує прагматизм, емоційний контроль і цілісність самосприйняття.

5. Кейс Респондентки №5 (18 років): стратегія контрольованої відкритості й автономного «Я»

Остання Респондентка №5 вирізняється серед інших респондентів глибокою рефлексивністю. Вона користується Discord, Telegram і Instagram, однак чітко регулює ступінь своєї присутності: уникає великих серверів, обирає невеликі приватні чати, де почувається комфортно. «Собою я можу бути лише з тими, кого ціную» — ця позиція вказує не на тривожність, а на свідому стратегію етичного вибору.

Респондентка №5 демонструє гібридну ідентичність, зберігаючи цілісне «Я» в усіх середовищах: «себе як особистість — не змінювала і не буду». Вона також комфортно почувається в спільнотах, до яких має ціннісну прив'язаність, що свідчить про афіліативну ідентичність. Досвід спілкування

з близькою людиною, що змінив її сприйняття себе, вказує на інтерактивну ідентичність, де взаємодія впливає на самосвідомість : «Я ділилась своїми переживаннями... І коли ця людина почала мене заспокоювати та пояснювати... то я зрозуміла, що це не найстрашніше... і треба просто жити життя».

Серед нових типів спочатку потрібно виділити функціонально-захисну ідентичність, яка проявляється як етично мотивоване стримування емоційності: «мені це нічого не дає, окрім безпеки» і виражає свідоме збереження кордонів.

Стратегічно-обмежена ідентичність — наступна виділена у цьому кейсі форма, що базується на вибірковій відкритості, продиктованій довірою. «Я не проти знайомитись... але в більшості ситуацій мені не хочеться відкриватись». На відміну від ситуативної, ця форма має сталий характер, де не середовище визначає поведінку, а власна стратегія.

Мотиваційна ідентичність фіксується у її свідченні про особистісні зміни внаслідок розмови з одним учасником чату, що вказує на перетворення цифрового досвіду у ресурс для розвитку.

Остання, регулятивна ідентичність проявляється в її свідомих «цифрових паузах» — не як емоційне вигоряння, а як саморегуляція: «і це нормально».

Респондентка №5 є носійкою стратегічно автономної ідентичності, яка не шукає схвалення, не прагне популярності, не копіює інших, участь у спільнотах завжди осмислена, вибіркова й морально узгоджена, що дозволяє вважати її кейс прикладом найвищого рівня цифрової суб'єктності.

Якісна частина, побудована на концепції символічного інтеракціонізму Дж. Міда, дозволила виявити розгалужену палітру поведінкових стратегій, через які підлітки формують своє «Я». Усі п'ять кейсів засвідчили комбінації класичних і нових типів соціальної ідентичності, адаптованих до цифрового контексту.

Загалом виокремлено 11 авторських типів, умовно згрупованих у три кластери:

- Реактивні форми: селективно-реактивна, реактивно-мімікрійна, компенсаторна, контрольована. Виникають у відповідь на відчуття вразливості, потребу в емоційній безпеці чи неприйняття.
- Інструментально-організовані форми: інструментально-цільова, стратегічно-обмежена, регулятивна. Відображають прагматичне або свідоме управління цифровою присутністю.
- Розвивальні та інтегративні форми: мотиваційна, інтегрована, навігаційна, контекстно-чутлива. Вказують на здатність до саморефлексії, адаптації та гармонійного балансування між контекстами.

Попри різні стратегії, жоден з респондентів не демонструє розпаду цілісної ідентичності, а навіть навпаки виявлена тенденція до балансування між автентичністю й відповідністю очікуванням середовища, де онлайн-участь — це не маска, а гнучка конфігурація соціального «Я».

3.3 Практичні рекомендації щодо підтримки формування цілісної соціальної ідентичності підлітків у віртуальних спільнотах

Досвід, зафіксований в межах дослідження, свідчить про теб що цифрові спільноти наразі є ключовим чинником у формуванні соціальної ідентичності підлітків, слугуючи не лише комунікативним середовищем, а й повноцінною символічною рамкою, в якій вибудовується образ себе, відбувається рефлексія досвіду і формуються поведінкові патерни. Зафіксовані типи ідентичності вказують на складну й водночас мінливу структуру самосприйняття, яка формується на перетині алгоритмічної архітектури платформи, соціального фідбеку та емоційної вразливості підлітка, що зумовлює потребу в міждисциплінарному супроводі підлітка. Це має включати не лише

психологічну підтримку, а й системну педагогічну роботу, чутливу родинну взаємодію та переосмислення технічних рішень на рівні самих цифрових платформ.

З огляду на виявлену динаміку онлайн-ідентифікації, варто інтегрувати до шкільної програми освітні модулі, присвячені аналізу цифрової поведінки та самопрезентації, і окремо медіа-рефлексії, які б дозволяли учням усвідомити механізми впливу публічності, сорому, фрагментації й залежності від схвалення на формування «Я». Описані модулі мають включати:

- тематичні заняття з аналізу власного профілю у соціальних мережах, а саме вивчення ритуалів самопрезентації, стилів візуального вираження та типових патернів отримання фідбеку.
- вправи з розпізнавання онлайн-ролей і пов'язаних емоцій, серед яких — сором, страх виключення, фрустрація через відсутність реакції;
- інтерактивні практики підтримки ідентичнісної цілісності, скажімо, через моделювання ситуацій онлайн-криз і пошук альтернативних способів реагування;
- формування навичок критичного аналізу цифрових середовищ, що включає обговорення алгоритмічного впливу, видимості, онлайн-ієрархій та норм групового схвалення.

Педагогам у цьому випадку важливо мати доступ до простих засобів діагностики ідентичнісного стану учнів, зокрема через щоденникові рефлексії чи аналіз зворотного зв'язку.

В даному випадку важливо зважати не лише на педагогічну, а й на батьківську участь, адже саме батькам варто переосмислити підходи до взаємодії з підлітками, залученими до цифрового життя, оскільки аналіз кейсів глибинних інтерв'ю показує, що брак емоційної підтримки або відсутність інтересу до віртуального досвіду дитини сприяє формуванню компенсаторних чи мімікрійних ідентичностей, у яких визнання досягається шляхом пристосування або наслідування поведінки інших.

Щоб підтримати підлітка у формуванні цілісної ідентичності, батькам варто розвивати емпатійне розуміння онлайн-простору як частини його емоційної реальності, спільно обговорювати контент без оцінок, визнавати право дитини на різні стилі поведінки, властиві цифровому середовищу, а також уважно ставитися до ознак емоційного віддалення, спричиненого браком фідбеку чи виключенням із віртуальної спільноти. Підтримка, що ґрунтується на довірі, прийнятті досвіду й відсутності тиску, знижує ризики дезінтеграції та сприяє стійкому самоприйняттю.

Важливу роль у формуванні ідентичності підлітків відіграють і самі цифрові платформи, оскільки особливості середовища значною мірою впливають на стилі самопрезентації та соціальну динаміку. На основі аналізу випадків ситуативної й контрольованої публічної ідентичності рекомендовано технічним розробникам розглядати можливість впровадження приватного фідбеку, що знижує тиск публічного оцінювання; створення режимів тихої взаємодії або перегляду без цифрових слідів, де користувач має змогу бути присутнім у спільноті без очікування реакцій; а також удосконалення систем модерації, які сприяють не лише блокуванню токсичної поведінки, а й підтримці здорової інтерпретації себе через змістовну участь у діалозі.

Дослідження також засвідчило потребу в критичному переосмисленні наявних типологій соціальної ідентичності у зв'язку з новими умовами цифрової взаємодії, які хоч і не заперечують класичних концептів, але висвітлюють змінність логіки самоконструювання «Я», залежної від технологічного контексту, соціальної видимості та емпатійної відповіді середовища. У цьому зв'язку доцільно розробити наукові стратегії формалізації та емпіричної перевірки нових типів ідентичності; дослідити трансформації між типами залежно від віку, платформи, гендерної соціалізації; залучити до аналізу специфічні мікросередовища, зокрема геймерські, активістські та освітні спільноти; а також порівняти досвід підлітків і молоді віком 18–24 років для виявлення динаміки вікових переходів.

Підтримка ідентифікаційного розвитку підлітків в умовах цифрової соціалізації потребує комплексного підходу, що включає своєчасне розпізнавання нових типів ідентифікації, чутливу підтримку самовираження та забезпечення безпечного середовища для формування ідентичності як основу інтегрованого й стійкого розвитку особистості.

Висновки до розділу 3

Емпіричне дослідження дозволило не лише підтвердити теоретичні припущення щодо впливу віртуальних спільнот на формування соціальної ідентичності підлітків, а й виявити нові, ще недостатньо описані у науковій літературі форми ідентифікації, що виникають у цифровому середовищі. Змішана методологія — поєднання кількісного опитування на основі теорії соціальної ідентичності Таджфела і Тернера з глибинними інтерв'ю, методика яких ґрунтована на концепції символічного інтеракціонізму Міда — дала змогу зафіксувати рівень залученості, типи цифрової поведінки та інтенсивність самоототожнення зі спільнотами, а також вивчити внутрішню логіку формування «Я» у цифровому контексті.

Результати опитування дають можливість зробити висновок, що онлайн-участь підлітків є стабільною, соціально значущою та афективно насиченою. Самопрезентація, мовні й візуальні коди, фідбек і групові норми відіграють роль регуляторів поведінки, сприяючи формуванню таких форм ідентичності, як афіліативна, споживча, ситуативна, флюїдна, анонімна. Значна частина респондентів демонструє гнучкість ідентичності, що варіюється між платформами та типами спільнот, підтверджуючи контекстуальність цифрового «Я».

Якісна частина — аналіз п'яти глибинних кейсів — дала змогу виявити складні конфігурації ідентичності, в яких переплітаються класичні та нові авторські форми. Зокрема, були виокремлені 11 нових типів соціальної ідентичності, які розподіляються за трьома напрямками: реактивні (селективно-

реактивна, компенсаторна, мімікрійна), інструментально-організовані (цільова, регулятивна, стратегічно обмежена) та інтегративно-розвивальні (мотиваційна, інтегрована, контекстно-чутлива, навігаційна). Ці форми виникають у відповідь на специфіку цифрового середовища, тобто його публічність, нестабільність, залежність від фідбеку та одночасну відкритість до самовизначення.

Загалом результати засвідчили, що віртуальна ідентичність підлітка не є вторинною або маргінальною формою, а є повноцінною конфігурацією, яка формується в інтеракції з цифровими спільнотами, адаптується до соціальних сигналів і водночас зберігає внутрішні прагнення до автономії. Участь у спільнотах — це не лише реакція на зовнішні норми, а процес активного самопозиціювання, що залежить від символічної підтримки, алгоритмічного контексту та рівня суб'єктності, і саме тому емпіричне дослідження підтверджує продуктивність теоретичних моделей та виявляє потребу в їх переосмисленні у світлі нових реалій цифрової взаємодії.

ВИСНОВКИ

Виконана дипломна робота дозволила комплексно проаналізувати, як цифрове середовище та віртуальні спільноти трансформують соціальну ідентичність підлітків, відкриваючи нові конфігурації самопозиціювання. Через теоретичний аналіз, структурний огляд віртуальних утворень і глибоке емпіричне занурення у досвіди молоді було встановлено, що ідентичність у цифрову епоху — це не фіксована форма, а гнучкий, контекстуально адаптивний процес, у якому «Я» формується через взаємодію з аудиторією, символічними нормами та алгоритмічними межами платформи.

Теоретичний блок дослідження дозволив показати, що класичні підходи до соціальної ідентичності, попри їхню сталість, виявляють нові смисли в умовах цифрової соціалізації. Концепції Міда, Кулі, Гофмана, а також когнітивна теорія Таджфела і Тернера залишаються релевантними, однак потребують розширення, через те, що сучасні ідентичності дедалі частіше не вбудовуються в ієрархії, а вибудовуються ситуативно у відповідь на символічні сигнали середовища, групові очікування або емоційний фідбек. Саме в таких умовах постає нова соціальна топологія — множинна, гібридна, іноді фрагментована, але водночас функціональна в межах цифрового середовища.

Аналіз структури, функцій і типів віртуальних спільнот показав, що цифрове середовище вже не можна вважати периферійним щодо соціалізації. Воно створює альтернативну логіку включення, де соціальна приналежність не вимагає відповідності інституційним рамкам, а формується через повторювану участь, стилістику комунікації, ідентифікацію з символами й ритмами спільноти. Деструктивні аспекти цифрової взаємодії (кібербулінг, мова ворожнечі, дезінформація тощо) суттєво впливають на стратегії самопозиціювання. Водночас позитивний потенціал (емоційна підтримка, горизонтальна участь, простори експерименту й навички комунікації) свідчить про здатність онлайн-простору не лише трансформувати, а й стабілізувати ідентичність.

Емпіричне дослідження підтвердило основні теоретичні припущення. Участь у віртуальних спільнотах виявилась регулярною і структурно вбудованою в повсякденне життя підлітків. Опитування дозволило виявити залежність між типом онлайн-взаємодії та характером ідентичності, а глибинні інтерв'ю відкрили багатовимірну палітру індивідуальних тактик самопрезентації. Виявлено, що підлітки формують не одну «цифрову» ідентичність, а низку гнучких, ситуативних, а іноді стратегічно зібраних конфігурацій, серед яких з'являються як класичні (афіліативна, інтерактивна, публічна), так і нові авторські типи: контрольована, компенсаторна, навігаційна, інструментально-цільова тощо.

Усі поставлені завдання дослідження були реалізовані, а гіпотези перевірені. Зокрема, підтверджено наявність нових форм соціальної ідентичності, які виникають саме у цифровому контексті, та доведено їхню залежність від рівня залученості до спільноти, характеру групової взаємодії й емоційного фідбеку. Частина гіпотез уточнена: виявилось, що суперечності між онлайн- і офлайн-ідентичностями не завжди призводять до фрагментації, а можуть стати ресурсом гнучкого самопозиціювання. Цифрова ідентичність не витісняє «реальну», а співіснує з нею, часто — у відносно стабільній гібридній формі.

Підсумовуючи, результати дослідження дають змогу стверджувати, що віртуальні спільноти є повноцінним соціальним середовищем, у якому підлітки відображають зовнішні очікування та активно конструюють власне «Я». Онлайн-простір виявився простором не лише загроз, а й нових можливостей, зокрема, для соціального включення, символічної автономії, публічної участі та розвитку комунікативної чутливості. Подальше дослідження потребує розширення емпіричних баз і подальшого перегляду теоретичних підходів до ідентичності як процесу, що сьогодні відбувається одночасно у двох вимірах — фізичному та цифровому — і формує нову реальність соціального буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження і поширення націоналізму / Б. Андерсон. – Київ : Критика, 2001. – 276 с.
2. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Є. І. Головаха, Н. В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5–22.
3. Aiken M. The Cyber Effect: A Pioneering Cyberpsychologist Explains How Human Behavior Changes Online. – New York : John Murray Press, 2016. – 400 p.
4. Bauman Z. Identity: Conversations with Benedetto Vecchi. – Cambridge : Polity Press, 2004. – 140 p.
5. Baym N. K. Personal Connections in the Digital Age. – 2nd ed. – Cambridge : Polity Press, 2015. – 240 p.
6. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. – Cambridge: Harvard University Press, 1984. – 613 p.
7. boyd d. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. – New Haven : Yale University Press, 2014. – 296 p.
8. Castells M. The Rise of the Network Society. – 2nd ed. – Chichester, UK : Wiley-Blackwell, 2010. – 656 p.
9. Cheney-Lippold J. We Are Data: Algorithms and the Making of Our Digital Selves. – New York : NYU Press, 2017. – 320 p.
10. Cooley C. H. Human Nature and the Social Order. – New York : Charles Scribner's Sons, 1902. – 413 p.
11. Deaux K. To Be an Immigrant. – New York : Russell Sage Foundation, 2009. – 272 p.

12. Deaux K. Reconstructing Social Identity / K. Deaux // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1993. – Vol. 19, No. 1. – P. 4–12.
13. Donath J. S. Identity and deception in the virtual community / J. S. Donath // Communities in Cyberspace / eds. M. A. Smith, P. Kollock. – London : Routledge, 1999. – P. 29–59.
14. Donath J. The Social Machine: Designs for Living Online. – Cambridge, MA : MIT Press, 2014. – 432 p.
15. Dubé L., Bourhis A., Jacob R. Toward a Typology of Virtual Communities of Practice / L. Dubé, A. Bourhis, R. Jacob // Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management. – 2006. – Vol. 1. – P. 69–93.
16. Durkheim É. The Division of Labor in Society. – New York : Simon and Schuster, 1997. – 352 p.
17. Ederer F., Goldsmith-Pinkham P., Jensen K. Anonymity and identity online [Электронный ресурс]. – arXiv preprint, 2024. – № arXiv:2409.15948. – 60 с. – Режим доступа: <https://arxiv.org/abs/2409.15948>. – Дата звернення: 23.05.25.
18. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W. W. Norton & Company, 1968. – 336 p.
19. EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries [Электронный ресурс] / D. Smahel, H. Machackova, G. Mascheroni, L. Dedkova, E. Staksrud, K. Ólafsson, S. Livingstone, U. Hasebrink. – London : EU Kids Online, 2020. – 156 с. – Режим доступа: <https://eprints.lse.ac.uk/103294/>. – Дата звернення: 23.05.25.
20. Fan P. The Shaping and Influence of Virtual Communities on Adolescent Identity in the Social Media Era // Media and Communication Research. – 2023. – Vol. 4, No. 7. – С. 65–73. – Режим доступа: https://www.clausiuspress.com/assets/default/article/2023/10/14/article_1697294019.pdf. – Дата звернення: 23.05.25.

21. Freud S. The Ego and the Id / S. Freud // The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. – Vol. 19. – London : Hogarth Press, 1961. – P. 12–66.
22. Gee J. P. Identity as an Analytic Lens for Research in Education / J. P. Gee // Review of Research in Education. – 2000. – Vol. 25. – P. 99–125.
23. Goffman, E. The Presentation of Self in Everyday Life. – London : Penguin Books, 1990. – 256 p.
24. Gündüz, U. The Effect of Social Media on Identity Construction / U. Gündüz // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2017. – Vol. 8, No. 5. – P. 85–92.
25. Haimson O. L. The Social Complexities of Transgender Identity Disclosure on Social Media : PhD diss. / O. L. Haimson. – Berkeley : University of California, 2018. – 291 p.
26. Hyman H. The Psychology of Status. – Repr. ed. – London : Leopold Classic Library, 2015. – 106 p.
27. Identity and Difference / ed. by K. Woodward. – London : SAGE Publications, 1997. – 320 p.
28. Jenkins H., Ito M., boyd d. Participatory Culture in a Networked Era. – Cambridge : Polity Press, 2016. – 214 p.
29. Jenkins R. Social Identity. – 2nd ed. – London : Routledge, 2004. – 232 p.
30. Ko C., Kim S. Adolescent Female Users' Avatar Creation in Social Virtual Worlds: Opportunities and Challenges // Behavioral Sciences. – 2024. – Vol. 14, No. 7. – 22 с. – Режим доступа: <https://www.mdpi.com/2076-328X/14/7/539>. – Дата звернення: 23.05.25.
31. Korostelina K. V. Social Identity and Conflict: Structures, Dynamics, and Implications. – New York : Palgrave Macmillan, 2007. – 268 p.

32. Livingstone S., Helsper E. Children, internet and risk in comparative perspective / S. Livingstone, E. Helsper // *Journal of Children and Media*. – 2013. – Vol. 7, № 1. – P. 1–8.
33. Maret P., Akerkar R., Vercouter L. Virtual communities, a typology / P. Maret, R. Akerkar, L. Vercouter // *Web Intelligence*. – 2017. – Vol. 15, No. 3. – P. 185–187.
34. Marwick A. E. Status Update: Celebrity, Publicity, and Branding in the Social Media Age. – New Haven: Yale University Press, 2015. – 368 с.
35. Mead G. H. Mind, self, and society: from the standpoint of a social behaviorist / ed. by C. W. Morris. – Chicago : University of Chicago Press, 1934. – 401 p.
36. Oksanen A., Celuch M., Oksa R., Savolainen I. Online Communities Come with Real-World Consequences for Individuals and Societies // *Communications Psychology*. – 2024. – Vol. 2. – Article 71. – 9 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nature.com/articles/s44271-024-00112-6>. – Дата звернення: 23.05.25.
37. Papacharissi Z. A. A Private Sphere: Democracy in a Digital Age. – Cambridge : Polity Press, 2010. – 200 p.
38. Papacharissi Z. Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 160 p.
39. Peleg O., Hadar-Shoval D., Hadar E. To Share or Not to Share: Adolescents' Experience With Sharenting // *Children & Society*. – 2025. – P. 1–12. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/390425619_To_Share_or_Not_to_Share_Adolescents%27_Experience_With_Sharenting. – Дата звернення: 23.05.25.
40. Porter C. E. A Typology of Virtual Communities: A Multi-Disciplinary Foundation for Future Research / C. E. Porter // *Journal of*

Computer-Mediated Communication. – 2004. – Vol. 10, No. 1. – [Электронный ресурс]. – DOI: 10.1111/j.1083-6101.2004.tb00228.x. – Дата звернення: 23.05.25.

41. Prinster G.H., Smith C.E., Tan C., Keegan B.C. Community Archetypes: An Empirical Framework for Guiding Research Methodologies to Reflect User Experiences of Sense of Virtual Community // arXiv preprint. – 2023. – 33 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arxiv.org/abs/2310.02515>. – Дата звернення: 23.05.25.

42. Rainie L., Wellman B. Networked : The new social operating system / L. Rainie, B. Wellman. – Cambridge (MA) : MIT Press, 2012. – 368 p.

43. Reed A., Forehand M., Puntoni S., Warlop L. Identity-Based Consumer Behavior / A. Reed, M. Forehand, S. Puntoni, L. Warlop // International Journal of Research in Marketing. – 2012. – Vol. 29, No. 4. – P. 310–321.

44. Rheingold H. The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier. – Cambridge, MA : MIT Press, 2000. – 480 p.

45. Slater D. Consumer Culture and Modernity. – Cambridge : Polity Press, 1998. – 240 p.

46. Tajfel H. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 384 p.

47. Tajfel H., Turner J. C. An Integrative Theory of Intergroup Conflict / H. Tajfel, J. C. Turner // The Social Psychology of Intergroup Relations / eds. W. G. Austin, S. Worchel. – Monterey (CA) : Brooks/Cole, 1979. – P. 33–47.

48. Turkle S. Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 347 p.

49. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York : Basic Books, 2012. – 384 p.
50. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. – Chicago : Aldine Publishing, 1969. – 232 p.
51. UNICEF. Cyberbullying: What is it and how to stop it? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unicef.org/end-violence/how-to-stop-cyberbullying>. – Дата звернення: 23.05.25.
52. Van Dijck J. The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 240 p.
53. Van Gennep A. The Rites of Passage. – Chicago : University of Chicago Press, 1961. – 224 p.
54. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework. – Strasbourg : Council of Europe, 2017. – 107 p.
55. Waters M. Globalization. – 2nd ed. – London : Routledge, 2001. – 268 p.
56. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology / M. Weber ; ed. by G. Roth, C. Wittich. – Berkeley : University of California Press, 1978. – 828 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для онлайн-опитування «Вплив онлайн-спільнот на процес формування соціальної ідентичності підлітків»

Мета:

Це анонімне опитування проводиться з метою дослідження того, як участь підлітків у віртуальних спільнотах впливає на формування їхньої соціальної ідентичності.

Під віртуальними спільнотами маються на увазі будь-які онлайн-групи, чати, сторінки або простори, де ви регулярно взаємодієте з іншими людьми: це можуть бути Discord-сервери, Telegram-чати, фан-сторінки в Instagram чи TikTok, геймерські спільноти, тематичні групи тощо.

Якщо ви відчуваєте себе частиною такої онлайн-групи — це опитування саме для вас.

Усі відповіді є конфіденційними.

Запитання анкети:

Блок 1. Соціально-демографічна характеристика респондентів (визначення вихідного соціального профілю)

1. Скільки Вам років?

2. Стать:

- Чоловіча
- Жіноча
- Інше

Блок 2. Залученість до віртуальних спільнот (відповідає поняттю «соціальна категоризація» – ідентифікація себе як члена групи)

3. Скільки часу в середньому ви проводите у віртуальних спільнотах щодня?

- Менше 1 години
- 1–3 години
- 4–6 годин
- Більше 6 годин

4. Назвіть одну або дві віртуальні спільноти, у яких ви найактивніше берете участь:

(відкрите запитання)

5. Як ви зазвичай поведетеся у першій названій вами спільноті?

(можна обрати кілька варіантів)

- Спостерігаю, але рідко коментую
- Коментую, ставлю реакції
- Публікую власний контент
- Беру участь в обговореннях
- Інше

6. Те саме — для другої спільноти.

Блок 3. Ідентифікація з групою (відповідає компоненту «соціальної ідентичності» — ототожнення себе з групою)

7. Наскільки ви ототожнюєте себе з учасниками цієї спільноти?

(шкала 1–5)

8. Що вас об'єднує з іншими учасниками?

(можна обрати кілька варіантів)

- Спільні інтереси / цінності / сленг / мета тощо

9. Якщо обрано «спільні цінності» — які саме?

(відкрите запитання)

Блок 4. Мотивація та включеність у групу (мотиваційна складова: чому саме ця група стала значущою?)

10. Що вплинуло на приєднання до спільноти?

- Цікавість
- Пошук однодумців
- Самовираження
- Потреба в підтримці
- Випадковість

11. Чи відчуваєте, що вас приймають у спільноті?

- Завжди / іноді / залежить / ні

12. Чи спонукає спільнота адаптовуватись до її правил?

- Так / Ні + Якщо так, до яких?

Блок 5. Вплив участі на самосприйняття (як групова належність впливає на «Я»-концепцію та самооцінку)

13. Чи змінилося ваше уявлення про себе під впливом спільноти?

- Так / Ні + Якщо так, у чому саме?

14. Наскільки важлива для вас участь у спільноті?

(шкала 1–5)

15. Як участь у спільнотах впливає на вашу самооцінку?

- Підвищує / знижує / не впливає / важко сказати + пояснення

Блок 6. Міжгрупові відмінності та соціальне порівняння (відповідає механізму «соціального порівняння» та міжгрупової диференціації)

16. Чи вважаєте ви свою спільноту ближчою, ніж інші? Якщо так — чому?

17. Чи траплялись конфлікти з учасниками інших спільнот? Якщо так — які?

18. Чи змінилось ставлення до офлайн-спілкування з близькими через участь в онлайн-спільнотах? Якщо так — як саме?

19. Як би ви описали відмінності між учасниками вашої спільноти та інших?

(відкрите запитання)

Посилання: <https://forms.gle/ZLkj1ZzSvaTyiMnW8>

Додаток Б

Гайд інтерв'ю: Віртуальні спільноти та соціальна ідентичність підлітків

Мета інтерв'ю:

Виявити, як підлітки переживають, конструюють та рефлексують свою соціальну ідентичність у віртуальних спільнотах, які форми самосприйняття для них стають значущими та як на них впливають цифрові механізми визнання, належності, самопрезентації.

1. Вступна частина

- Представлення інтерв'юера.
- Пояснення мети дослідження: «Я досліджую, як підлітки взаємодіють із віртуальними спільнотами і як це впливає на уявлення про себе».
- Запевнення у конфіденційності: «Усе, що ти скажеш, залишиться між нами й буде використано лише в анонімній формі».
- Пояснення формату: «Я маю основні питання, але наша розмова може йти довільно, адже мені важливо зрозуміти саме твій досвід».

2. Основна частина (тематичні блоки)

Блок 1. Цифрова взаємодія як соціальне середовище (відповідає поняттю «соціальна ситуація», де виникає взаємодія з «Іншими»)

- У яких групах, чатах або онлайн-спільнотах ти проводиш найбільше часу?
- Як ти потрапив/потрапила в ці віртуальні спільноти? Що тебе привабило?
- Що ти зазвичай там робиш?
- Які теми тебе найбільше цікавлять у цих чатах?

Блок 2. Формування «Я» у цифровій взаємодії (взаємозв'язок «Я» та «Інших», рефлексія образу себе у взаємодії)

- Як ти думаєш, як тебе сприймають інші в цих групах або чатах?
- Як ти сам/сама себе бачиш у цих групах? Який/яка ти там?
- Як ти би описав/описала себе — ким ти є в інтернеті?
- Чим ти у спільноті/мережі відрізняєшся від себе в школі або вдома?
- Чи ти відчуваєш, що це два різні “я”, чи просто різні сторони тебе?

Блок 3. Самопрезентація та поведінкові стратегії (відповідь на очікування, конструювання образу «Я»)

- Чи буває, що ти поводишся певним чином, бо чекаєш реакцію — лайк, відповідь, підтримку?
- Чи змінюєш ти щось у собі (стиль спілкування, аватар, теми), щоб краще вписатись?
- Що для тебе означає бути “своїм” у спільноті?
- Як ти реагуєш, коли тебе не підтримують або не приймають у цих спільнотах?

Блок 4. Значущі інші, символічна підтримка і визнання (емоційний вимір символічної взаємодії)

- Чи були ситуації, коли спілкування в цих спільнотах змінювало твоє ставлення до себе?
- Які теми або ситуації зачіпали тебе найбільше?
- Як довго тебе тримає відчуття образи/відторгнення?

Блок 5. Норми, мова, символи групи (узагальнений «Інший», групові очікування, негласні правила)

- Чи є в цих групах/чатах якісь негласні правила — як треба писати, що прийнято, що ні?
- Які теми, слова або меми зрозумілі лише “своїм” у цих групах?

- Що вважається “нормальним” або “крутим” у цій спільноті? Ти з цим згоден/згодна?
- Чи є якісь речі, які краще не писати або не говорити у цій спільноті?

Блок 6. Значущі фігури та підтримка (індивідуалізоване значення «Інших», які формують образ себе)

- Чи є хтось у цих спільнотах, чия думка про тебе для тебе важлива?
- Що ти думаєш про себе, коли твої повідомлення або пости підтримують, лайкають, коментують?
- Як ти реагуєш, якщо підтримки не приходить?

Блок 7. Онлайн vs офлайн (гібридність ідентичностей, досвід перенесення в реальність)

- Чи замінили онлайн-друзі офлайн-друзів?
- Як відрізняється спілкування онлайн і офлайн?
- Як змінились твої стосунки з друзями/родиною через присутність у мережі?
- Якби ці спільноти завтра зникли — що б ти втратив/втратила?

3. Завершення

- Чи є щось, що ти хотів/-ла б ще додати?
- Подяка за участь і вклад.
- Нагадування про анонімність і можливість звернутися з питаннями.

Додаток В

Фрагменти транскриптів інтерв'ю

Транскрипт інтерв'ю Респондентки №1:

І: У яких групах, чатах або онлайн-спільнотах ти проводиш найбільше часу? (наприклад, Discord-сервер, фан-сторінка в Instagram, Telegram-чат, Roblox/МС-сервер тощо).

Р: Взагалі я сиджу у багатьох онлайн-спільнотах, але найбільше часу я проводжу в Телеграмі, та Інстаграмі.

І: Як ти туди потрапила ? Чим вони тебе привабили?

Р: Завантажила ці програми бо мені порадила моя старша сестра, мені було цікаво, чому інші користуються саме цими програмами, і вирішила також спробувати.

І: Чи були ще якісь причини, чому ти захотіла долучитися?

Р: Бо хотіла спілкуватися онлайн з друзями, можливо знайти інтернет-друзів.

І: Як ти почувалася, коли щойно почала користуватись?

Р: Коли я тільки завантажила мені все здавалося дуже незручним бо я не розуміла, що і де треба натискати щоб подзвонити або змінити аватарку.

І: Що ти там зазвичай робиш?

Р: У телеграмі зазвичай я спілкуюся з друзями, читаю новини, веду канал про своє життя, шукаю онлайн-чати про серіали або ігри які мені подобаються, щоб обговорювати з людьми яким вони також подобаються. В Інстаграмі публікую свої фотографії, або фотографії гарних міст які відвідую.

І: Що саме ти публікуєш у своєму каналі? Як реагують підписники?

Р: Публікую своє життя, відео, фото, фото природи, або як я проводжу час з друзями, є підписники які ставлять гарні реакції, коментують, підтримують, роблять компліменти, а є ті, хто ставить погані реакції, але я не знаю хто їх ставить.

I: Які теми тебе найбільше цікавлять у цих чатах? Як ти себе в них позиціонуєш?

P: Я найчастіше спілкуються в чатах по серіалах які я дивлюсь (наприклад, серіал «Постукай у мої двері») .Мені здається, я там просто як звичайна людина, яка дивилась той самий серіал і хоче поговорити з кимось, кому він теж зайшов. Не скажу, що я прям супер активна, але якщо є щось, що мене зачепило, то можу написати. Можу підтримати чиюсь думку або щось додати від себе. Іноді просто читаю чат, бо не завжди є настрій щось писати, але цікаво все одно бути частинкою цього обговорення.

I: Як ти думаєш, як тебе сприймають інші в цих групах або чатах?

P: Я думаю мені вцілому нормально там сприймають, але є люди які обговорюють мої фотографії/відео між собою, та не завжди гарні речі говорять.

I: Як ти дізнаєшся, що тебе обговорюють? Які саме коментарі зачіпають тебе?

P: Є знайомі, які спілкуються з людьми хто мене обговорює, то вони мені і розповідають, мене можуть зачіпати коментарі де обговорюють в поганому тоні мої пости, наприклад « це не цікаво/не смішно».

I: Чи змінює це твоє бажання щось публікувати?

P: Ні, це не змінює моє бажання щось публікувати, тому що я публікую це для себе, і стараюсь не звертати увагу на людей яким це не подобається.

I: Чи буває, що ти поводишся певним чином, бо чекаєш реакцію — наприклад, лайк, відповідь, підтримку?

P: Коли я щось публікую, то я чекаю на лайки та підтримку від друзів, та зазвичай вони завжди мене підтримують і лайкають.

I: Що ти думаєш про себе, коли твої повідомлення або пости підтримують, лайкають, коментують?

P: Коли мої пости підтримують і лайкають, я думаю, що для них це цікаво, або вони просто намагаються підтримати мене щоб я не здавалась.

I: Що означає для тебе “не здаватися”? У чому саме — у житті, у спілкуванні, в самовираженні?

P: Не здаватись - тобто не переставати вести свої соц-мережі, і не переставати постити щось.

I: Як ти реагуєш, якщо підтримки не приходить?

P: Коли підтримки немає, мені важче, бо я не впевнена тоді, чи правильно я щось роблю, тобто не впевнена чи нормальні фотографії які я виставляю, чи нормальну музику я підбираю.

I: Чи є хтось у цих спільнотах, чия думка про тебе для тебе важлива?

P: Так, є. Мені важлива думка моєї найкращої подруги, коли я хочу щось опублікувати, я завжди питаю в неї, чи нормально це фото/відео виглядає.

I: Чому саме її думка для тебе найважливіша?

P: Її думка важлива для мене, тому що я впевнена, що вона завжди скаже правду, а не просто щось щоб не образити мене.

I: Чи були випадки, коли вона не схвалила — і що ти тоді відчувала/робила?

P: Коли вона не схвалює, тоді я питаю наприклад яке б вона фото виставила, або можливо треба змінити музику/обробку, в ці моменти я відчувала, що вона справжня подруга бо говорить правду.

I: Як ти сама себе бачиш у цих групах? Яка ти там?

P: Зазвичай я себе бачу в соц-мережах як спокійну дівчинку, я не знаю навіть як правильно сказати, але коли я про себе думаю від обличчя когось іншого, то бачу себе як серйозну спокійну людину.

I: Чому в соцмережах ти себе стримуєш?

P: В соц-мережах я себе стримую, бо раніше я виставляла все підряд, не замислюсь про те що подумують про мене, або чи нормально виглядає ця фотографія, і потім коли через певний час дивилася, що я виставляла, то жаліла, що виставляла не перебираючи, тому зараз роблю це більш стримано.

I: Як думаєш, чому виникає така різниця між онлайн і реальністю?

Р: Певно, бо в житті мої деякі моменти які я не виставляю в соцмережі бачать тільки люди яким я довіряю, та які не засудять мене.

І: Ти відчуваєш, що це два різні “я” — чи просто різні сторони тебе?

Р: Я думаю це просто мої різні сторони, бо все таки небагато, що відрізняється від соцмереж, та реального життя.

І: Чим ти у спільноті/мережі відрізняєшся від себе в школі або вдома?

Р: Якщо в соц-мережах я більш спокійна, то в житті я більш позитивна, весела, навіть трохи надоїдлива.

І: Чи були моменти, коли спілкування в цих спільнотах змінювало твоє ставлення до себе?

Р: Так, були. Коли я бачила, що другі виставляють себе зовсім по іншому, ніж вони є в житті, я чомусь почала робити дуже схоже, не виставляти все підряд, а дуже перебирати, що можна виставити, що ні.

І: Чого ти боїшся, коли вирішуєш не публікувати щось?

Р: Боюсь, що інші будуть обговорювати це, в поганому сенсі, і потім сміятись з мене в житті, бо такі ситуації були.

І: Чи відчуваєшся собою, коли сильно фільтруєш контент?

Р: В цілому навіть коли я фільтрую контент я відчуваюся собою.

І: Чи є в цих групах/чатах якісь “негласні правила” — як треба писати, що прийнято, що ні?

Р: Ну да, є трохи такі негласні правила. Наприклад, не пишуть дуже довгі повідомлення, бо ніхто не читає.

І: Чи змінювала ти щось, щоб краще “вписатися”?

Р: Ну, трошки змінювала. Наприклад, ставила аву, яка більше підходить по стилю групи. І писала трошки інакше, як всі, щоб не виглядало, що я не в темі.

І: Що означає “підходить по стилю”? Можеш навести приклад?

Р: Підходить по стилю групи типу, якщо це група про серіал, то ставлю аватарку героїв цього серіалу, щоб бути в темі.

І: Як ти розумієш, що “вже влилася” в спільноту?

Р: Я розумію що влилася в спільноту, коли з моїх повідомлень сміються, в хорошому сенсі, питають щось, або навіть пишуть в особисті повідомлення за якоюсь порадою, таке часто відбувається.

І: Як ти реагуєш, коли тебе не підтримують або не приймають у цих спільнотах?

Р: Якщо мене не підтримують, то буває обідно, звісно. Але я стараюсь не паритись сильно. Просто менше пишу, або взагалі мовчу певний час.

І: Що саме змушує тебе замовкнути? Чи відчуваєш у такі моменти ізолюваність?

Р: Мене змушує замовкнути певне моя обіда, коли мене не підтримують, так, відчуваю ізолюваність, бо всі продовжують спілкуватися на свої теми, а на мене не звертають уваги.

І: Що має статись, щоб ти повернулась до активності?

Р: Навіть не знаю що повинно статись щоб я повернулась до активності, мене простіше вийти з таких груп, бо там нормальної підтримки не буде.

І: Які теми, слова або меми зрозумілі лише “своїм” у цих групах?

Р: Є такі слова або меми, які зразу зрозуміють тільки свої. Наприклад, якісь приколи з серіалів або якісь “внутрішні” фрази, які всі там юзають. Іншим це буде дивно.

І: Як ти вчишся розуміти “свої” меми й жарти?

Р: Їх неможливо розуміти, бо вони з’явилися з-за певних умов, і їх розуміють тільки ті, хто бачив/чув це, для мене це не буде смішно, бо я цього не бачила/чула.

І: Чи були моменти, коли ти почувалася “не своєю”? Що допомагає стати “своєю”?

Р: Були такі моменти, коли люди спілкуються на свої теми, які для мене незрозумілі, а щоб стати своєю я намагаюся переходити на інші теми, які для мене цікаві і я їх розумію.

І: Що вважається “нормальним” або “крутим” у цій спільноті? Ти з цим згодна?

Р: Вважається крутим, коли ти шариш в темі, типу мему, новини, або швидко реагуєш з приколом. Я не завжди швидко розумію це, але з часом звикаю. Не все мені близько, але дещо реально весело.

І: Чи є якісь речі, які краще не писати або не говорити у цій спільноті?

Р: Краще не писати всяку токсичну штуку або ображати інших. Бо можуть видалити або наїхати. Ну і не спамити, бо це взагалі всім не нравиться.

І: Ти колись була свідком токсичності? Як це вплинуло на тебе?

Р: Була, я раніше сама писала токсичні жарти, та в цілому могла сказати погані слова по відношенню до когось, коли я зрозуміла, що це не ок, то змінилася і завжди підтримує людей.

І: Як реагує спільнота на порушення негласних правил?

Р: Коли порушують негласні правила, зазвичай люди починають погано ставитись до людини яка їх порушила.

І: Що тобі дає участь у цих спільнотах?

Р: Мені це дає трохи впевненості, бо я бачу, що можу щось написати і це хтось читає. Іноді нові ідеї або мему беру звідти. Ну і просто цікаво.

І: У яких ситуаціях ти відчуваєш найбільше впевненості?

Р: Я відчуваю найбільше впевненості коли я бачу, що людям подобаються мої жарти, або в цілому погоджуються з моєю думкою, маємо спільні інтереси.

І: Чи пробувала ти переносити цю впевненість в офлайн?

Р: Так, зараз я намагаюся перенести цю впевненість в офлайн, та в мене це виходить в цілому.

І: Чи змінилось щось у твоїх стосунках з друзями/родиною через те, що ти багато часу в мережі?

Р: Ну буває, що батьки кажуть, що багато часу проводжу в телефоні, але глобального нічого не змінилось. З друзями теж все норм, просто ще маю друзів в інтернеті.

І: Якби ці спільноти завтра зникли — що б ти втратив(-ла)?

Р: Було б трошки сумно, бо звикла вже туди заходити. Напевно не знала б куди діти час, який я проводила в соц-мережах, але думаю з часом звикла б.

І: Як відрізняється спілкування з друзями онлайн і офлайн?

Р: Мені комфортніше спілкуватися з друзями офлайн, бо так простіше пояснювати свою думку в різних ситуаціях та можна показувати якісь емоції більш яскраво, а онлайн треба писати грамотно, надсилати якісь фото, та важче пояснити якусь ситуацію.

І: Як би ти описала себе — ким ти є в інтернеті?

Р: В інтернеті я трошки сміливіша, ніж у житті. Можу пожартувати. Але іноді не можу грамотно висловити свою думку, що в житті я роблю краще.

І: Що тобі допомагає почуватися сміливою онлайн?

Р: Я відчуваються сміливою онлайн, бо можна подивитись в інтернеті якесь визначення або ситуацію щоб не виглядати глупо.

І: У яких ситуаціях важко висловитися — і чому?

Р: Важко висловлюватися, коли треба грамотно сконструювати свою думку, і для мене це важко.

Посилання на наступні 4 транскрипти інтерв'ю:

https://drive.google.com/drive/folders/1C8C_m2ndqqtC6Dbdm5q8RZB-aFYCv

Додаток Г

Таблиця Г.1 Порівняльна характеристика соціологічних концепцій ідентичності

Концепція/ Автор	Ключові характеристики	Переваги	Недоліки	Відповідність дослідженню
Еміль Дюркгейм	Ідентичність формується через інтерналізацію колективної свідомості як зовнішньої сили, що задає норми, цінності й обмеження	Акцент на роль соціальних структур у формуванні ідентичності	Не враховує активну роль індивіда; непридатний для аналізу динамічних процесів	Низька
Макс Вебер	Ідентичність як результат суб'єктивного надання смислу діям через цінності та інтереси	Враховує індивідуальні інтерпретації, раціональність та роль культурних факторів.	Недостатньо розкриває вплив групової взаємодії	Середня
Дж.Г. Мід	Ідентичність формується через символічну взаємодію, поділ «Я» і «Ми»	Аналізує механізми самопрезентації та адаптації до соціальних очікувань	Недостатньо враховує макросоціальні структури	Висока
Чарльз Кулі	«Дзеркальне Я»: ідентичність формується через відображення реакцій соціального оточення	Акцент на роль мікровзаємодій у формуванні самосвідомості	Обмежений аналізом первинних груп	Середня
Ервінг Гофман	Ідентичність як соціальний перформанс: "фронтальна сцена" (публічні ролі) vs "задня сцена" (приватність)	Аналізує контекстуальність ідентичності	Недостатньо враховує структурні обмеження, акцент переважно на мікрорівні	Середня
Г. Таджфел/ Дж. Тернер	Ідентичність через групову приналежність, категоризацію («ми» vs «вони») та соціальне порівняння	Чіткі інструменти для аналізу міжгрупової динаміки та ідентифікації	Акцент на конкуренції, менше уваги індивідуальній агентності	Висока

Завершення таблиці Г.1

Зигмунт Бауман	«Рідка модерність»: ідентичність як гнучкий конструкт у умовах тимчасових соціальних зв'язків	Пояснює динамічність ідентичності в умовах соціальних змін	Складність операціоналізації в емпіричних методах	Середня
Кетлін Вудворд	Ідентичність як динамічна категорія, сформована через дискурсивні практики та мовні структури	Аналізує роль культурних дискурсів у формуванні ідентичності	Недостатньо враховує індивідуальну агентність.	Середня
Кетрін Деукс	Багаторівнева ідентичність: інтраперсональний, інтерперсональний, культурний рівні	Інтегрує психосоціальні механізми та групові норми	Обмежена увагою до макросоціальних структур	Середня
Річард Дженкінс	Ідентичність як діалог між індивідом і структурами через соціальні практики	Інтегрує мікро- та макрорівні; враховує роль влади та нерівності	Складність виділення домінуючих факторів у складних контекстах	Середня
Карина Коростеліна	Ідентичність через історичні трансформації та колективну пам'ять	Корисно для аналізу культурних та історичних аспектів ідентичності	Обмежений акцент на сучасні соціальні механізми	Низька

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота на тему «Віртуальні спільноти як фактор формування нових форм соціальної ідентичності підлітків: загрози та можливості для соціальної інтеграції» присвячена вивченню трансформації соціальної ідентичності підлітків у цифровому середовищі. У теоретичному розділі проаналізовано класичні та сучасні підходи до розуміння соціальної ідентичності, розглянуто особливості цифрової соціалізації підлітків та обґрунтовано появу нових форм ідентичності під впливом віртуальних спільнот. Окремо проаналізовано структуру, функції й типологію віртуальних спільнот, а також виявлено амбівалентність їх впливу.

Емпіричне дослідження включає кількісне опитування 41 підлітка (теорія Таджфела і Тернера) та п'ять глибинних інтерв'ю (підхід Міда). Опитування дозволило з'ясувати рівень залученості до віртуальних спільнот, характер ідентифікаційних процесів та вплив групових норм на самосприйняття. Інтерв'ю поглибили результати, виявивши індивідуальні стратегії самопрезентації, внутрішню динаміку ідентичності та амбівалентний вплив цифрового середовища. В результаті виокремлено одинадцять форм соціальної ідентичності підлітків у цифровому контексті, серед яких — селективно-реактивна, компенсаторна, мімікрійна, стратегічно обмежена, цільова, регулятивна, мотиваційна, інтегрована, контекстно-чутлива, навігаційна та інші.

Об'єктом дослідження є соціальна ідентичність підлітків. Предметом є нові форми соціальної ідентичності, що виникають у процесі взаємодії підлітків із віртуальними спільнотами. Мета кваліфікаційної роботи — виявити, як участь підлітків у віртуальних спільнотах сприяє формуванню нових форм соціальної ідентичності, визначити особливості цього процесу й оцінити його наслідки для особистісного розвитку й соціальної взаємодії.

Ключові слова: соціальна ідентичність, підлітки, цифрова соціалізація, віртуальні спільноти, самопрезентація, інтерв'ю, опитування.

ABSTRACT

The bachelor's thesis titled "Virtual Communities as a Factor in the Formation of New Forms of Social Identity among Adolescents: Risks and Opportunities for Social Integration" is devoted to the study of the transformation of adolescent social identity formation in digital environments. The theoretical section analyzes classical and contemporary approaches to understanding social identity, examines the specifics of adolescents' digital socialization, and substantiates the emergence of new identity forms under the influence of virtual communities. Additionally, the structure, functions, and typology of virtual communities are considered, along with the ambivalent nature of their impact.

The empirical study includes a quantitative survey of 41 adolescents (Tajfel and Turner's theory) and five in-depth interviews (Mead's approach). The survey made it possible to assess the level of involvement in virtual communities, the nature of identification processes, and the influence of group norms on self-perception. The interviews deepened the findings by revealing individual strategies of self-presentation, internal identity dynamics, and the ambivalent effects of the digital environment. As a result, twelve forms of adolescent social identity in the digital context were identified, including selective-reactive, compensatory, mimetic, strategically limited, goal-oriented, regulatory, motivational, integrated, context-sensitive, navigational, among others.

The object of the study is adolescents' social identity. The subject is new forms of social identity emerging through adolescents' interaction with virtual communities. The aim of the thesis is to identify how participation in virtual communities contributes to the formation of new identity forms, to determine the specific features of this process, and to assess its consequences for personal development and social interaction.

Keywords: social identity, adolescents, digital socialization, virtual communities, self-presentation, interviews, survey.